

UNIVERSITEIT UTRECHT

Uitbreiding van de Europese Unie

Een rationeel proces?

Rik Smeets
23-6-2011

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1. Introductie: Turkije en de Europese gemeenschap	6
2. De rationale theorieën	11
3. Argumenten voor toetreding van Turkije tot de EU	13
Rationale argumenten voor toetreding	13
Economisch	13
Geopolitiek/Veiligheid	14
Militair	16
De Kopenhagen-criteria.....	16
Niet-rationele voorargumenten.....	18
Identiteit & cultuur	18
Migratie	19
Institutioneel.....	19
Steun voor uitbreiding	20
4. Argumenten tegen toetreding van Turkije tot de EU	21
Rationale tegenargumenten:	21
Economisch	21
Geopolitiek/veiligheid	21
De Kopenhagen-criteria.....	22
Niet-rationele tegenargumenten:	23
Institutioneel.....	23
Migratie	24
Identiteit & cultuur	24
Steun vanuit de Europese bevolking	25
Electoraal.....	26
Conclusie: argumenten voor en tegen Turkse toetreding	26
5. Het Nederlandse politieke bestel en toetreding van Turkije	27
Opkomst van het rechtspopulisme in Nederland. Pim Fortuyn en de LPF	27
Hedendaags rechts-populisme. De Partij voor de Vrijheid	30
Nederlandse liberalen en Turkije. De VVD en EU-uitbreiding	32
Duidelijke reactie op de populistische uitdaging. De PvdA.....	34
Het CDA en Turkije	37
ChristenUnie/SGP: Europa als exclusief christelijk project.....	39
GroenLinks: Turkije is welkom bij de Europese Unie	41

D66: Voorstander van toetreding	43
SP: Eurosceptis aan de linkerflank.....	45
Conclusie: het Nederlandse politieke bestel en toetreding van Turkije	45
6. Conclusie: alternatief voor de rationele theorieën	47
Literatuurlijst	54
Bronnenlijst van afbeeldingen.....	60

Inleiding

Binnen de politieke wetenschappen heerst de aanname dat politieke actoren “rationele” actoren zijn. Dit betekent dat zij duidelijke, impliciet “natuurlijk gegeven” voorkeuren hebben over wat zij in het politieke proces wensen te bereiken. Dit zogenaamde rationele actor-model is ook toepasbaar op de studie naar de Europese gemeenschap.¹

Nauw verbonden aan het rationele actor-model is de intergouvernementele stroming die het Europese integratieproces verklaart aan de hand van de (eigen)belangen van de lidstaten van de Europese gemeenschap. Deze visie vindt haar oorsprong in de “realistische” school van de leer der internationale betrekkingen, die het nastreven van geopolitieke belangen als nationale veiligheid en soevereiniteit centraal stelt.² Staten nemen dus alleen deel in een Europees integratieproces als een kosten-batenanalyse een gunstig resultaat biedt voor deze eigen, nationale belangen.³

In de klassieke intergouvernementele theorie staan geopolitieke belangen centraal, die binnen de sfeer van “high politics” vallen: zaken als nationale soevereiniteit en veiligheid. Dat contrasteert met de “low politics” waar economische belangen bijvoorbeeld toe behoren.⁴ Dit ruwe onderscheid werd doorbroken in Moravcsiks theorie, die bekend is geworden onder de naam liberaal intergouvernementalisme. In tegenstelling tot in de klassieke realistische theorie stelt Moravcik dat staatsvoorkeuren worden gevormd vanuit economische in plaats van geopolitieke belangen en dat deze hierdoor ook niet vooraf vastgesteld staan. Economische belangengroepen en actoren binnen een staat oefenen volgens hem druk uit op de nationale regering voor bepaalde vormen van beleid.⁵

Ondanks de onderlinge verschillen hebben deze benaderingen overeen dat zij vanuit het rationele actor-model processen en voorkeuren trachten te verklaren. Beiden stellen dat het gedrag van EU-actoren te verklaren is aan de hand van kosten-batenanalyses op geopolitieke danwel economische gronden. Daaronder valt het gehele Europese integratieproces, waaronder ook uitbreiding met nieuwe lidstaten.

Ik wil onderzoeken in hoeverre toekomstige toetreding van landen wel of niet gesteund wordt op basis van dergelijke rationele factoren. Als casus gebruik ik de toetreding van Turkije tot de Europese Unie. Er zijn veel argumenten vóór toetreding van Turkije. Een artikel uit 2004 op de website van BBC News somt de voordelen van een Turkije binnen de EU kort doch krachtig op: ‘Turkey would bring rapid economic growth, a young workforce, and a huge army to the EU’s table. [Supporters of Turkey’s accession] see a westernised Turkey as a bulwark against Islamic fundamentalism’.⁶ In een artikel van de Britse krant The Guardian wordt het laatstgenoemde argument verder uitgebreid, met verwijzing naar een rapport van de Europese Commissie: ‘The commission report forecast “slight” economic benefits for the EU but predicts benefits for foreign policy as its reach into Turkey would help promote stability in the Mediterranean, Middle East, Caucasus and Central Asia. It also said

¹ S. Hix. *The political system of the European Union* (Hampshire 2005) 12, 14.

² Ibidem, 15.

³ M. Cini, ‘Intergovernmentalism’, in: M. Cini & N.P.-S. Borragán (eds.), *European Union Politics* (Oxford 2010) 88.

⁴ Ibidem, 91-92.

⁵ Hix, *The political system of the European Union*, 16.

⁶ BBC News, ‘Q&A: Turkey and the EU’ (versie 6 oktober 2004, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3682828.stm> (23 maart 2011)).

the transformation of Turkey should be supported: "Turkey would be an important model of a country with a majority Muslim population adhering to such fundamental principles as liberty, democracy, respect for human rights and fundamental freedoms such as the rule of law." The EU's credibility would have been at stake if Ankara met the political criteria and its leaders rebuffed it, exposing the union as prejudiced and unreliable'.⁷ Ook in standaardwerken over de Europese Unie worden dergelijke pro-uitbreidingsargumenten onderschreven.⁸

Er zijn dus zowel geopolitieke als economische redenen aan te dragen waarom Turkije lid zou moeten worden van de EU.⁹ Volgens de rationele theorieën zou betekenen dat er aanzienlijke steun zou moeten bestaan voor toetreding. De praktijk toont echter anders aan. Politieke partijen zijn in het afgelopen decennium kritischer geworden ten aanzien van het Europese integratieproces. Populistische, eurosceptische partijen stelden zich negatief op tegen de kwestie-Turkse toetreding. Ook de gevestigde politieke orde werd als reactie daarop kritischer. Politieke partijen staan tegelijkertijd centraal op het gebied van EU-beleidsvorming, zoals Hix in zijn handwerk over de Europese Unie kort doch krachtig onderschrijft: 'EU politics is party politics'.¹⁰

Het uitgangspunt in dit paper is de politieke partij als actor op zowel het nationale als het Europese toneel. Beiden zijn nauw met elkaar vervlochten. Robert Putnams theorie over de dynamiek tussen de nationale en internationale politiek, die hij beschreef met de metafoor 'two-level games', staat daarbij centraal.¹¹ Hix onderschrijft het nationale belang dat partijen – ook op Europees niveau – vertegenwoordigen: '[Parties] provide vital links between the national and EU arenas'.¹²

Putnams theorie is belangrijk omdat politieke partijen als EU-actoren volgens de standaardvisie van de politieke wetenschappen dus rationele actoren zijn. Zoals ik hierboven heb beschreven verwacht ik echter dat dit niet het geval is. Mijn verwachting is dat partijen (en in het verlengde daarvan – EU-burgers) zich niet enkel laten leiden door "rationele" zaken in hun standpuntbepalingsproces, maar tevens (en wellicht zelfs hoofdzakelijk) door meer emotionele overwegingen – denk daarbij aan zaken als angst voor moslims, zoals in het geval van het overwegend islamitische Turkije. Dat heeft onder meer te maken door de intrinsieke link tussen het internationale en het nationale politieke toneel. Er bestaat dus een schijnbare tegenstelling tussen theorie en empirie. De hoofdvraag die ik in het paper dan ook zal beantwoorden is: 'Stroken de rationele theorieën die steun voor (uitbreiding van) de EU trachten te verklaren met de empirische realiteit, en zo nee, wat zijn betere verklaringen?'.

Het onderzoek zal ik als volgt operationaliseren. Allereerst geef ik een korte introductie over de relatie tussen Turkije en de Europese Gemeenschap. Deze historische basis is van belang om de rest van het thesis goed te kunnen begrijpen. Dat geldt ook voor het tweede hoofdstuk, waarin ik de traditionele rationele theorieën wat dieper uiteenzet.

⁷ Guardian, 'Is Turkey joining the European Union?' (versie 17 december 2004), <http://www.guardian.co.uk/world/2004/dec/17/qanda.businessqandas> (24 maart 2011).

⁸ Zie bijvoorbeeld I. & P. Barnes, 'Enlargement', in: M. Cini & N.P-S. Borragán (eds.), *European Union Politics* (Oxford 2010), 429.

⁹ Er zijn natuurlijk ook rationele tegenargumenten op te sommen. Zie daarvoor het volgende hoofdstuk. Het is hier echter niet relevant deze hier uitgebreid te bespreken.

¹⁰ Hix, *The political system of the European Union*, 180.

¹¹ Voor meer informatie over deze theorie, zie hoofdstuk 2 en de conclusie.

¹² Hix, *The political system of the European Union*, 180.

Vervolgens geef ik een overzicht van de argumenten vóór en tegen toetreding van Turkije tot de Europese Unie. Deze zal ik verder onderverdelen: ten eerste “rationeel”, wat de geopolitieke en economische argumenten zijn zoals aangedragen in de traditionele theorieën. Alle andere argumenten schaar ik onder wat ik de “niet-rationele” argumenten zal noemen. Dat betekent overigens niet dat het gebruik van deze argumenten per definitie “irrationeel” is; ik gebruik dit strikte onderscheid enkel om het verschil tussen de argumenten van de traditionele theorieën en de overige te verduidelijken.

Het daadwerkelijke onderzoek operationaliseer ik als volgt. Als casus gebruik ik Nederland. Ik beperk mezelf tot één land zodat ik me op een volledig politiek spectrum kan focussen – alle partijen van links tot rechts komen aan bod.¹³ Zo kan ik onderzoeken of alle politieke partijen niet-rationele argumenten aanvoeren, of dat dit grotendeels beperkt blijft tot bijvoorbeeld de rechts-populistische partijen. Nederland als casus is bovendien interessant omdat de kwestie-Turkse toetreding door de relatief recente opkomst van rechts-populistische partijen uitgebreid aan bod is gekomen in het politieke discours. Zowel in verkiezingsprogramma’s als in de media hebben partijen zich uitgelaten over hun visie met betrekking tot de wenselijkheid van Turkse toetreding tot de Europese Unie. Van alle politieke partijen zal ik de partijprogramma’s bestuderen en uiteenzetten welke argumenten zij handhaven. In aanvulling daarop zal ik bestuderen wat partijen in de media als belangrijkste argumenten aandroegen – mogelijksterwijs komen niet-rationele argumenten daar vaker voor dan in de veelal formeel opgestelde verkiezingsprogramma’s.

Met de theorieën, voor- en tegenargumenten en de empirische data ter ondersteuning daarvan in de hand wil ik een conclusie trekken, die specifiek aangeeft in hoeverre de traditionele theorieën functioneren en hoe deze moeten worden aangevuld danwel vervangen door alternatieve theorieën die de voorkeuren van EU-actoren beter kunnen verklaren.

¹³ Met uitzondering van partijen die zich niet uitspreken over potentiële toetreding van Turkije tot de Europese Unie, zoals de Partij voor de Dieren. Tevens beperk ik me tot partijen die in de Tweede Kamer zijn vertegenwoordigd.

1. Introductie: Turkije en de Europese gemeenschap

De moderne geschiedenis van Turkije kan worden gekenmerkt door haar oriëntatie op Europa. Atatürk (“vader der Turken”) wordt daar als eerste president van de moderne Turkse Republiek grotendeels verantwoordelijk voor gehouden. Onder zijn regering vond een gewaagde poging plaats de Turkse maatschappij in één klap te moderniseren.¹⁴

Secularisatie van de gehele maatschappij was het belangrijkste hervormingselement. Zowel de staat, het onderwijs als het rechtssysteem werden volledig gescheiden van de geïnstitutionaliseerde islam. Daarnaast werd een grondwet naar voorbeeld van Zwitserland aangenomen en stapte het land over op het Romeinse alfabet.¹⁵ Na de Tweede Wereldoorlog werden ook het politieke en economische bestel in steeds verder toenemende mate op (West-)Europese leest geschoeid.¹⁶ Hierdoor ontstond onder de Turkse elite een consensus dat het land zich op Europa moet richten en ook onderdeel uit moet maken van de Europese gemeenschap. Zowel op politiek als economisch vlak werd geprobeerd op peil te komen met de ontwikkelingen in Europa.¹⁷

Na de Tweede Wereldoorlog en onder toenemende dreiging van de Sovjet-Unie besloot het land zich dan ook aan te melden bij de destijds opkomende Europese samenwerkingsorganisaties. In 1948 werd Turkije lid van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO), in 1949 van de Raad van Europa en in 1952 van de NAVO. Lidmaatschap van dergelijke organisaties werd gezien als verwezenlijking van Atatürks droom van een “Europees” Turkije.¹⁸ Dit ideaal culmineerde in Turkijes aanmelding voor lidmaatschap van de Europese Economische Gemeenschap (EEG). Dat deed het in juli 1959, slechts enkele weken na Griekenland. Naast politieke speelden ook economische overwegingen daarin een rol.¹⁹

Binnen de Gemeenschap was er enige sprake van terughoudendheid. Turkije was officieel geclassificeerd als Europees land door het lidmaatschap van de Raad van Europa, maar critici betwijfelden of Turkije daadwerkelijk tot “Europa” behoorde. Een tweede bezwaar richtte zich op culturele en sociale verschillen. In de praktijk kwam dat vooral neer op religieuze verschillen: het land was (en is) in tegenstelling tot alle andere gemeenschapslanden overwegend islamitisch. Tot slot waren er zorgen over de economische capaciteit van het land, alsmede de kwaliteit van de democratische politieke structuur.²⁰

Deze zorgen werden echter niet door officiële EEG-kanalen geuit. Het verzoek tot lidmaatschap van zowel Turkije als Griekenland gaf zelfvertrouwen: ook andere landen vonden de doelstellingen van de EEG blijkbaar goed en potentieel succesvol. Beide landen werden aanvankelijk gelijk behandeld; in september 1959 kreeg Turkije een positieve respons van de EEG, waarop de onderhandelingen konden beginnen. Deze zouden uiteindelijk

¹⁴ E.J. Zürcher, *Een geschiedenis van het moderne Turkije* (Nijmegen 1995) 226-227.

¹⁵ I. Bache, S. George & S. Bulmer, *Politics in the European Union* (Oxford 2011) 544.

¹⁶ *Ibidem*, 229, 256-258.

¹⁷ M. Müftüler-Bac, *Turkey's relations with a changing Europe* (New York 1997) 53.

¹⁸ *Ibidem*, 53-54.

¹⁹ E. LaGro & K.E. Jørgensen, ‘Introduction: Prospects for a Difficult Encounter’, in: E. LaGro & K.E. Jørgensen, *Turkey and the European Union: Prospects for a Difficult Encounter* (Hampshire 2007) 2.

²⁰ Müftüler-Bac, *Turkey's relations with a changing Europe*, 55.

resulteren in de Ankara-overeenkomst, gesloten in 1963.²¹ Het onderhandelingsproces duurde mede zo lang omdat er tussendoor sprake was van een militaire staatsgreep in Turkije.²²

In het verdrag werd de basis gelegd voor economische integratie; het land zou voorlopig nog buiten de politieke besluitvorming worden gehouden.²³ Het einddoel was echter Turks lidmaatschap van de EEG, dus het verdrag was zeker niet enkel economisch van aard: ‘As soon as the operation of this Agreement has advanced far enough to justify envisaging full acceptance by Turkey of the obligations arising out of the Treaty establishing the Community, the Contracting Parties shall examine the possibility of the accession of Turkey to the Community.’²⁴ Ook in de preambule werd dit al erkend: ‘the support given by the European Economic Community to the efforts of the Turkish people to improve their standard of living will facilitate the accession of Turkey to the Community at a later date’.²⁵

Waarom steunde de EEG een (toekomstige) toetreding van Turkije? Ten eerste was er politiek belang bij een verwesterd Turkije. In de gespannen politieke context van de Koude Oorlog werd een op het westen georiënteerd Turkije van groot belang geacht door het westerse blok. Het Turkse lidmaatschap van de NAVO werd bovenal zeer gewaardeerd.²⁶ De beslissing tot het sluiten van de associatieovereenkomst kan dus worden verklaard aan de hand van geopolitieke overwegingen.²⁷ Deze strategische significantie zorgde ervoor dat het Europese karakter van Turkije moeiteloos werd erkend door de EEG-lidstaten. Het feit dat Turkije als Europees werd gezien, deed het land automatisch in aanmerking komen voor lidmaatschap van de Gemeenschap. Immers, in artikel 237 van het Verdrag van Rome is vastgelegd dat ‘elke Europese staat kan verzoeken lid te worden van de Gemeenschap’.²⁸

Het verdrag van Ankara had als belangrijkste doel het terugdringen van economische verschillen tussen Turkije en de Gemeenschapslanden. Zes jaar later werd ook nog een additioneel protocol getekend, met als belangrijkste onderdeel het stapsgewijs bewerkstelligen van een douane-unie.²⁹ Dat proces zou vele decennia duren. Het omvatte immers een zeer uitgebreid proces van handelsliberalisering, dat een land als Turkije niet plotsklaps door kon voeren. Onderlinge onenigheden en externe factoren (zoals de oliecrisis, de kwestie rondom Cyprus en de uitbreiding van de Gemeenschap in de jaren '70) vertraagden het traject.³⁰ Ook werd na het sluiten van het verdrag van Ankara snel duidelijk dat Turkije intern veel problemen ondervond. Naast mensenrechtenschendingen was het land economisch instabiel – zo moest het IMF in 1977 het land te hulp schieten. Pas in 1980 werd een ingrijpend economisch hervormingsprogramma geïnitieerd, dat in lijn lag met de neoliberale consensus destijds.³¹

²¹ LaGro & Jørgensen, ‘Introduction: Prospects for a Difficult Encounter’, 4.

²² S. Verney, ‘National identity and political change on Turkey’s road to EU membership, in: S. Verney & K. Ifantis (eds.), *Turkey’s Road to European Union Membership: National Identity and Political Change* (New York 2009) 1.

²³ LaGro & Jørgensen, ‘Introduction: Prospects for a Difficult Encounter’, 4.

²⁴ European Economic Community, *Agreement establishing an Association between the European Economic Community and Turkey* (Ankara 1963), Title III, article 28.

²⁵ Ibidem, preambule.

²⁶ Müftüleri-Bac, *Turkey’s relations with a changing Europe*, 54.

²⁷ Bache e.a., *Politics in the European Union*, 545.

²⁸ Verdrag van Rome (1957), artikel 237.

²⁹ LaGro & Jørgensen, ‘Introduction: Prospects for a Difficult Encounter’, 4.

³⁰ Müftüleri-Bac, *Turkey’s relations with a changing Europe*, 56-61.

³¹ LaGro & Jørgensen, ‘Introduction: Prospects for a Difficult Encounter’, 5.

Ook politiek bleef het land instabiel. Het leger, dat zichzelf als de beschermheer van de moderne seculiere staat ziet, greep in 1970 in. De associatieovereenkomst werd opgeschort tot 1973, toen de democratie werd hersteld. In 1980 vond er echter opnieuw een militaire staatsgreep plaats. De relaties tussen de EG en Turkije werden opnieuw bevroren. Turkijes lidmaatschap van de Raad van Europa werd in mei 1981 opgeschort en in juli 1982 startte een onderzoek naar de mensenrechtensituatie.³² Pas rond 1986 begonnen de relaties te normaliseren. Toenmalig Turkse minister-president Turgut Özal maakte het vergaren van volledig lidmaatschap van de EG een centraal thema van zijn beleid. Er werd vaart gezet achter het economische liberaliseringsprogramma; daarnaast werd een begin gemaakt met het overnemen van EU-wetgeving.³³ In april 1987 werd het officiële toetredingsverzoek ingediend.³⁴ Na twee jaar evalueren wees de Commissie in december 1989 dat verzoek af.

In plaats van lidmaatschap kreeg Turkije de optie van een douane-unie aangeboden. Dat was in feite niets nieuws, gezien daarover al was besloten in het additionele protocol van het Verdrag van Ankara. De douane-unie kwam uiteindelijk in januari 1996 tot stand. Min of meer tegelijkertijd ontstonden echter nieuwe problemen. Er vond een crisis tussen Turkije en Griekenland plaats, waardoor laatstgenoemde financiële steun aan Turkije in het kader van de vestiging van de douane-unie blokkeerde. Ook stelden de christendemocratische leiders van Europa dat jaar dat er voor Turkije geen plaats was in Europa. Daarnaast besloot de Raad van de Europese Unie in december 1997 Turkije niet als kandidaat-lidstaat (naast de Centraal- en Oost-Europese landen) te accepteren. Pas in december 1999 werd dat besluit in Helsinki teruggedraaid, mede onder druk van een ontevreden Turkije dat de relaties had bevroren. Voor het land zouden dezelfde toetredingscriteria als voor de andere kandidaat-lidstaten gaan gelden.³⁵ De Commissie had in de tussentijd een “European Strategy for Turkey” ontwikkeld en vervolgens een “Accession Partnership Strategy”. Turkije zette dat over in het zgn. “National Programme”, een nationaal hervormingsprogramma om verder te voldoen aan de Europese toetredingseisen (de zogenaamde Kopenhagen-criteria; zie volgende hoofdstuk). Pas aan het einde van 2004 begonnen de daadwerkelijke toetredingsonderhandelingen.³⁶

Waarom besloot de Raad van de Europese Unie in 1997 Turkije te weigeren als kandidaat-lidstaat naast de anderen, en draaide het die beslissing in 1999 terug? Müftüler-Bac en McLaren verklaren dat middels een intergouvernementeel perspectief – met andere woorden, de voorkeuren van de regeringen van de bestaande lidstaten zouden zijn veranderd gedurende de tweejarige tussenperiode. Turkije had – in tegenstelling tot de andere kandidaat-lidstaten – geen fervente “aanhangers” die toetreding van het land nastreefden. Turkije had echter wel te kampen met een tegenstander, namelijk Griekenland. Ook Duitsland had sterke twijfels bij een eventuele toetreding van Turkije. In 1999 waren beide landen van standpunt veranderd. Ten eerste waren de relaties tussen Griekenland en Turkije sterk verbeterd. Daarvoor zijn verschillende redenen aan te wijzen. Er was een nieuwe Griekse minister van Buitenlandse Zaken, die zich pragmatischer en verzoenender opstelde. De aardbeving van 1999 leidde tot een golf van sympathie vanuit Griekenland jegens het zwaar getroffen Turkije.

³² Zürcher, *Een geschiedenis van het moderne Turkije*, 382.

³³ *Ibidem*, 62-32.

³⁴ *Ibidem*, 383.

³⁵ Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV), *Turkije: De weg naar het lidmaatschap van de Europese Unie* (Augustus 2004) Addendum 13.

³⁶ LaGro & K.E. Jørgensen, ‘Introduction: Prospects for a Difficult Encounter’, 5.

Ook gold dat Griekenland lid wilde worden van de Eurozone, maar te maken had met grote budgettaire tekorten die verminderd zouden kunnen worden door een minder gespannen relatie met Turkije. Tot slot verspeelde Griekenland met haar anti-Turkse opstelling veel politiek kapitaal binnen de Europese Unie.

Duitsland had een heel andere reden om haar opstelling jegens Turkije te veranderen. De Duitse bondskanselier Helmut Kohl was in 1997 één van de christendemocratische leiders die zich om culturele redenen uitsprak tegen toetreding van Turkije tot de Europese Unie. In 1999 was zijn CDU/CSU-regering echter vervangen door een SPD-Grünen-regering, onder leiding van Gerhard Schröder. Die deelden de mening van Kohl niet. Schröder was zelfs degene die in 1999 voorstelde de beslissing van 1997 terug te draaien.³⁷

In 2002 veranderde de politieke situatie in Turkije. De islamitische AKP onder leiding van de nieuwe premier Recep Tayyip Erdogan kwam aan de macht. Van fundamentalisme of islamitisch traditionalisme was echter geen sprake: de partij was juist sterk gecommitteerd aan de verwestering van Turkije. In een tijdsbestek van een jaar wist de partij voldoende politieke en justitiële hervormingen door te voeren om een positief advies van de Europese Unie in 2003 te ontvangen, ondanks dat beide zijden realiseerden dat de weg voor Turkije nog lang was.³⁸

Groot-Brittannië heeft zich sindsdien ontpopt als voorvechter van Turkse toetreding. Dit kan worden verklaard aan de hand van geopolitieke redenen. Daarbij kan gedacht worden aan de geostrategische ligging van Turkije tussen de EU en het Midden-Oosten. Bovendien kan toetreding van het islamitische Turkije ertoe leiden dat het beeld van de EU als “christelijke” of zelfs “anti-islamitische” gemeenschap, zoals dat bestaat in sommige moslimsamenlevingen, wordt verbeterd.³⁹ Meer over deze geostrategische argumenten volgt in het derde hoofdstuk.

Desondanks blijft toetreding van Turkije omstreden. De christendemocraten zijn in Duitsland weer aan de macht gekomen, waardoor Duitsland zich wederom keert tegen toetreding van Turkije. Ook Frankrijk is niet enthousiast. De voormalige Franse president Valéry Giscard stelde in een interview met *Le Monde* in 2002 dat toetreding van Turkije het einde van de Europese Unie zou betekenen. Uit onderzoek blijkt dat in zowel liberale als conservatieve kranten in belangrijke EU-landen als Duitsland en Frankrijk de visie van Giscard warm werd onthaald. Deze kranten stelden zich eveneens negatief op jegens toetreding van Turkije tot de Europese Unie.⁴⁰

De visie van Groot-Brittannië is goed te verklaren aan de hand van geopolitieke argumenten. Ook historisch heeft zij zich tegen grootschalige “verdieping” van de EU gekeerd, en het land ziet in uitbreiding een mogelijkheid om dat tegen te gaan. Landen als Duitsland en Frankrijk willen het Europese project echter ook verdiepen, en zijn juist om die reden tegen uitbreiding van de EU (in ieder geval op korte termijn). Die verklaring is echter ontoereikend, omdat in het debat regelmatig zorgen worden geuit over culturele verschillen tussen het christelijke Europa en het islamitische Turkije.

³⁷ Bache e.a., *Politics in the European Union*, 545-546.

³⁸ Ibidem, 546-547.

³⁹ Ibidem, 547.

⁴⁰ Ibidem.

Kortom, in de aanloop naar en sinds het begin van de toetredingsonderhandelingen is een fel debat over Turkije ontstaan binnen de Europese Unie. Naast de officiële politiek-economische argumenten is er in toenemende mate sprake van sociaal-culturele overwegingen; de verklaring van de christendemocratische leiders in 1997 was daar wellicht het beginpunt van. Deze argumenten spelen volgens de rationele theorieën, die ik in het volgende hoofdstuk verder zal uitdiepen, geen noemenswaardige rol.

2. De rationele theorieën

Het uitbreidingsproces van de Europese Unie heeft recentelijk veel aandacht gekregen van theoretici. Een van de belangrijkste perspectieven is het rationalisme, dat ik in dit hoofdstuk bondig uiteen zal zetten. Goed begrip van de rationele theorieën is immers van belang om aan het einde van dit paper een alternatieve verklaring voor deze “traditionele” theorieën te kunnen formuleren.

Rationalisten baseren zich op de assumptie dat actoren zelfbelang nastreven. Dat zelfbelang is als het ware een natuurlijk gegeven en komt feitelijk neer op economische, politieke en veiligheidsbelangen. Rationele actoren bepalen op basis van deze belangen hun doelstellingen, bekijken vervolgens op welke wijzen deze doelstellingen bereikt kunnen worden en nemen tot slot een beslissing op basis van een evaluatie van deze mogelijkheden. Het beste scenario zal de uiteindelijke keuze zijn.⁴¹

Twee rationele theorieën die het Europese integratieproces trachten te verklaren zijn het intergouvernementalisme en het liberale intergouvernementalisme. Beiden zijn staatscentrisch van aard. Dat staatscentrische uitgangspunt gaat ervan uit dat het internationale systeem voornamelijk berust op verschillende staten die onderling samenwerken. Communicatie tussen die staten geschiedt voornamelijk door de nationale overheden van de verschillende landen. Het Europese integratieproces wordt zodoende geleid door nationale overheden, die nooit akkoord zullen gaan met belangrijke beslissingen als iets tegen hun wil in gaat. Supranationale actoren als de Commissie en het Parlement hebben volgens deze theorie weinig macht en functioneren feitelijk als verlengstukken van de nationale overheden.⁴² Staatscentrische denkers en theorieën kennen onderling wel nuanceringsverschillen; de één zal de rol van supranationale actoren bijvoorbeeld belangrijker achten dan de ander. Die verschillen bestaan ook tussen het intergouvernementalisme en het liberale intergouvernementalisme.

De intergouvernementele theorie is bedacht door Stanley Hoffman. Het intergouvernementalisme legt de nadruk op individuele natiestaten en de overheden daarvan. Nationale overheden zijn machtige actoren die dat proces besturen. Zij doen dat omdat dit in het ‘nationaal belang’ is. Dat nationaal belang zou kunnen leiden tot verdergaande integratie in technische sectoren - de zogenaamde ‘low politics’ als de economie -, maar niet op het gebied van ‘high politics’ - zaken als nationale veiligheid en defensie.⁴³ Het intergouvernementalisme vindt haar oorsprong in de realistische school der internationale betrekkingen, die het nastreven van nationale geopolitieke belangen als nationale veiligheid en soevereiniteit centraal stelt.⁴⁴

In het kort, nationale overheden laten zich leiden door geopolitieke zaken als nationale veiligheid en defensie en op basis daarvan bepalen zij hun positie aangaande internationale vraagstukken. Als het ware wordt er een kosten-batenanalyse gemaakt; als deze een gunstig resultaat biedt voor het nationaal belang nemen staten deel in het Europese integratieproces.⁴⁵

⁴¹ N. Nugent, *The Government and Politics of the European Union* (Basingstoke 2010) 440.

⁴² *Ibidem*, 425.

⁴³ I. Bache & S. George, *Politics in the European Union* (Oxford 2006) 14.

⁴⁴ Hix, *The political system of the European Union*, 15.

⁴⁵ Cini, ‘Intergovernmentalism’, 88.

Het liberale intergouvernementalisme van Moravcsik gaat er net als het intergouvernementalisme vanuit dat staten zich rationeel gedragen.⁴⁶ Moravcsik legt echter een grotere nadruk op het nationale speelveld; nationale overheden kunnen zich volgens hem niet alleen door geopolitieke belangen laten leiden vanwege het complexe binnenlandse standpuntbepalingsproces. Robert Putnam's theorie over de dynamiek tussen de nationale en internationale politiek, die hij beschreef met de metafoor 'two-level games', is de theoretische basis van dit idee. Het eerste deel van het "spel" omvat het standpuntbepalingsproces binnen een soevereine staat, terwijl het tweede deel zich afspeelt op het internationale toneel waarbij de soevereine staat interstatelijke compromissen tracht te sluiten op basis van het nationale eigenbelang. Beide 'games' vinden volgens Putnam tegelijkertijd plaats. Op het internationaal niveau trachten politieke partijen kortom hun machtspositie nationaal te versterken door compromissen te sluiten die aan de vraag van het eigen electoraat voldoen.⁴⁷

De theorie van Moravcsik bekijkt deze intrinsieke link tussen het nationale en internationale politieke toneel vanuit een liberaal oogpunt. Dat wil zeggen, de doelstellingen van staten zijn afhankelijk van binnenlandse druk, die voornamelijk neerkomt op economische belangen van interne actoren (zoals het bedrijfsleven).⁴⁸ Sterker nog, deze belangen zijn de voornaamste determinant voor de voorkeur van een nationale, aldus Moravcsik.⁴⁹

Beide theorieën verklaren het Europese integratieproces vanuit het rationele actor-model. De één legt de nadruk op geopolitieke belangen, de ander op economische. Deze theorieën kunnen we specifiek toepassen op het uitbreidingsproces van de Europese Unie, met andere woorden: hoe verklaren de rationele theorieën de steun van lidstaten voor uitbreiding van de Europese Unie?

Eenzijds biedt uitbreiding van de Europese Unie economische voordelen. Toetredende lidstaten worden onderdeel van de interne markt, wat aanzienlijke mogelijkheden voor het bedrijfsleven biedt. Dat is zelfs het geval als relatief arme en bevolkingsrijke lidstaten toetreden. Anderzijds kan uitbreiding van de Europese Unie ook geopolitieke belangen dienen. De EU heeft er baat bij als buurlanden duurzame liberale democratieën met markteconomieën zijn. Dit brengt immers stabiliteit op het Europese continent. Bovendien kan de EU met meer lidstaten een groter gewicht uitoefenen op het politieke wereldtoneel.⁵⁰

Kortom, rationele theorieën verklaren het Europese uitbreidingsproces aan de hand van economische en geopolitieke belangen die individuele lidstaten hebben.⁵¹ In de volgende hoofdstukken zal ik opsommen hoe deze argumenten tegen elkaar opwegen voor de specifieke casus Turkije. Tegelijkertijd zal ik een overzicht maken van alle andere (niet-rationele) argumenten voor en tegen toetreding van Turkije tot de Europese Unie, zodat de rationele theorieën uiteindelijk op hun waarde kunnen worden getoetst.

⁴⁶ Nugent, *The Government and Politics of the European Union*, 433.

⁴⁷ Cini, 'Intergovernmentalism', 96.

⁴⁸ Nugent, *The Government and Politics of the European Union*, 433.

⁴⁹ Bache & George, *Politics in the European Union*, 14-15.

⁵⁰ Nugent, *The Government and Politics of the European Union*, 441.

⁵¹ Beide theorieën laten wel ruimte voor enige speling. Het intergouvernementalisme, bijvoorbeeld, sluit niet uit dat andere actoren (zowel binnen als buiten de staat) enige invloed uit kunnen oefenen op standpuntbepalingsproces van een nationale overheid. Echter, deze worden niet gezien als cruciaal of aansturend in het proces van nationale standpuntbepaling.

3. Argumenten voor toetreding van Turkije tot de EU

Wat zijn rationele en wat zijn niet-rationele toetredingsargumenten? Zoals LaGro en Jørgensen in de inleiding van hun boek *Turkey and the European Union: Prospects for a Difficult Encounter* stellen: ‘the process of EU enlargement and the future of EU – Turkey relations include an array of issues that can be categorized as political, cultural and economic’.⁵² Die politiek-economische kwesties sorteer ik onder de rationele argumenten. Onder de rationele argumenten reken ik ook de mate van voldoening aan de Kopenhagen-criteria, die immers met politiek-economische zaken te maken hebben, maar ook van belang zijn voor de interne stabiliteit van de Europese Unie. Daarnaast zal ik militaire kwesties onder de rationele argumenten voegen, omdat deze nauw verband hebben met geopolitieke zaken.

Al het andere voeg ik onder de niet-rationele argumenten. Naast cultuur en identiteit zijn dat zaken als steun vanuit de burgerbevolking, migratie, electoraal belang en institutionele gevolgen van Turkse toetreding. Sommigen hiervan hebben enige raakvlakken met de wél-rationele argumenten; toch zal ik proberen het onderscheid, dat voor dit onderzoek van essentieel belang is, zo duidelijk mogelijk te houden. Ook is het gebruik van deze argumenten niet per definitie “irrationeel”. Ik noem dat enkel zo om het onderscheid tussen de argumenten die volgens de rationele theorieën van belang zijn en alle overige argumenten helder te houden.

Tot slot is noodzakelijk de Kopenhagen-criteria te beschrijven. Die omvatten kortweg drie punten:

‘Membership [of the EU] requires that the candidate country has achieved [I] stability of institutions guaranteeing democracy, the rule of law, human rights and respect for and protection of minorities, [II] the existence of a functioning market economy as well as the capacity to cope with competitive pressure and market forces within the Union. [III] Membership presupposes the candidate's ability to take on the obligations of membership including adherence to the aims of political, economic and monetary union.’⁵³

Rationele argumenten voor toetreding

Economisch

Toetreding van Turkije kan een licht positief economisch effect hebben voor de EU-landen. De Sociaal-Economische Raad (SER) heeft daar in 2002 onderzoek naar gedaan. Daarbij moet de kanttekening worden geplaatst dat men in de berekeningen uitgaat van de EU-15. De Centraal- en Oost-Europese landen vielen dus buiten de beschouwing. Deze recent toegetreden landen zullen echter, onder andere wegens hun geografische ligging, meer handel met Turkije bedrijven. Dat wordt ook in het onderzoek onderschreven. De onderstaande gegevens zijn dus absolute minimumschattingen. Andere economen, waaronder onderzoekers van de ABN Amro, stellen dan ook dat de te verwachten economische baten groter zijn dan de SER aan de hand van cijfers van het Centraal Planbureau (CPB) voorspelt.⁵⁴

Turkije exporteert meer dan de helft van haar goederen naar de EU. Omgekeerd gaat slechts 1,2% van de export van de EU-15 naar Turkije. Het afbouwen van

⁵² LaGro & Jørgensen, ‘Introduction: Prospects for a Difficult Encounter’, 2.

⁵³ European Council, *Conclusions of the Presidency* (Kopenhagen 1993) 13.

⁵⁴ A. van der Wal, ‘Hoera, Turkije wil lid worden van de EU’, *FEM Business* juni 2004.

handelsbelemmeringen zal het exportvolume met 0,2% doen toenemen, hoewel dat bij verdere afname van corruptie minimaal op zou kunnen lopen tot 0,5%.⁵⁵

Meer recente economische gegevens bieden verder bewijs voor de economische kracht en potentie van Turkije. Sinds de bankencrisis van 2001 is er een streng fiscaal beleid gehandhaafd. Het resultaat was stabiele en hoge economische groei: tussen 2001 en 2009 was de gemiddelde jaarlijkse economische groei 7%. Buitenlandse schulden, publieke uitgaven en het begrotingstekort namen allen af, terwijl de investeringen, werkgelegenheid en het BNP toenamen. Het gemiddelde loon per inwoner verdubbelde. Deze gunstige economische situatie maakte investeringen in onder andere de infrastructuur en nieuwe (belangrijke) pijpleidingen mogelijk.⁵⁶ Noemenswaardig is ook dat het Turkse minimuminkomen hoger ligt dan in veel Centraal- en Oost-Europese landen.⁵⁷ Dit is nog altijd lager is dan het EU-gemiddelde, maar als de inkomens worden herrekend op basis van de koopkracht ligt het een stuk dichterbij. Daarnaast zijn de werkloosheidscijfers gelijk aan of zelfs lager dan in de in 2004 toegetreden Centraal- en Oost-Europese staten.⁵⁸ Gecombineerd met de verdubbeling van het BNP in een periode van 10 jaar⁵⁹, en het feit dat Turkije pas in een relatief laat stadium zal kunnen toetreden, is het te verwachten dat Turkije minder zal kosten aan de EU-lidstaten en dat ook de migratiestroom lager zal zijn dan voorheen werd verwacht (economische migratie is immers minder aantrekkelijk als het in eigen land voortvarend gaat).

Daarnaast zou Turkije de energietoevoer in de vorm van gas en olie naar Europa deels kunnen stabiliseren. Er liggen belangrijke pijpleidingen vanuit het Kaspische gebied en het Midden-Oosten naar Europa op het Turkse grondgebied. De Europese afhankelijkheid van Rusland voor de toevoer van energie en grondstoffen neemt daardoor af.⁶⁰

Tot slot duurt het toetredingsproces van Turkije naar verwachting nog vele jaren. De kans is aanzienlijk dat bij uiteindelijke toetreding het landbouw- en structurele fondsenbeleid van de EU is aangepast, zodat er geen (te) grote geldstromen naar Turkije zullen vloeien.⁶¹ Volgens het goedkoopste scenario van het SER-onderzoek zou Turkije in zo'n geval 5,7 miljard euro netto van het EU-budget krijgen.⁶²

Geopolitiek/Veiligheid

In de internationale omgeving zoals die is ontstaan na 11 september en de Irak-oorlog is de strategische positie van Turkije verbeterd. Turkije grenst aan landen die van essentieel belang zijn voor de veiligheid in het Midden-Oosten: Iran, Irak en Syrië. Zowel Turkije als de EU hebben belangen in deze landen en de bredere regio's waarin zij zich bevinden. Turkije en de Europese Unie kunnen binnen een EU-verband beter samenwerken dan nu het geval is.

⁵⁵ Sociaal-Economische Raad, *De komende uitbreiding van de EU, in het bijzonder de toetreding van Turkije* (Den Haag 2004) 40-41.

⁵⁶ A. Aydintasbas, 'Why Turkey Is More Resilient Than Most' (versie 3 december 2009), <http://www.forbes.com/2009/03/11/turkey-erdogan-inflation-lira-opinions-contributors-g20.html> (27 april 2011).

⁵⁷ Eurostat, 'Minimum wages in January 2009', http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-QA-09-029/EN/KS-QA-09-029-EN.PDF.

⁵⁸ A. Oskam, N. Longworth & A. Yildiz, 'Turkey's Economy and Regional Income Distribution', in: A.M. Burrell & A.J. Oskam, *Turkey in the European Union* (Oxfordshire 2005) 23.

⁵⁹ Zie IMF-gegevens, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/02/weodata/index.aspx>.

⁶⁰ M. do Céu Pinto, 'Turkey's accession to the European Union in terms of impact on the EU's security and defense policies', *Revista Brasileira de Política Internacional* 53 (2010) 96.

⁶¹ S. Wynia, 'Europese kwestie: Mag Turkije in de EU?', *Elsevier* oktober 2004.

⁶² Sociaal-Economische Raad, *De komende uitbreiding van de EU*, 46.

Bovendien verhoogt het de mogelijkheden en de geloofwaardigheid van de EU als internationale actor. Zoals Céu Pinto het in haar artikel over de gevolgen van Turkse toetreding voor de veiligheids- en defensiepolitiek van de EU kort zegt: ‘Indeed, the harmonization of EU and Turkish foreign policy would be an important qualification for the realisation of the Union’s claim that it is a global actor’.⁶³ Later verwijst ze ook naar de rol die Turkije kan spelen als bruggenbouwer tussen de EU en landen uit het Midden-Oosten.⁶⁴ Het feit dat Turkije als enige moslimland zowel met Europa als met het Midden-Oosten goede relaties onderhoudt heeft veel potentie. Ook in het verleden heeft Turkije haar rol als bruggenbouwer bewezen. Zo bemiddelde ze in 2008 vredesonderhandelingen tussen Syrië en Israël.⁶⁵ Ook in de toekomst kan Turkije van waarde zijn. Een specifiek voorbeeld is de discussie over de nucleaire ambities van Iran. Met Turkije in de EU zou onderlinge toenadering soepeler kunnen verlopen.

Daarnaast zorgt Turkse toetreding voor een afname in de invloed van Rusland over de energietoevoer naar Europa, omdat Turkije een belangrijk doorvoerland is van olie, gas en elektriciteit uit de Kaukasus, Centraal-Azië en het Midden-Oosten.⁶⁶ Dat is zowel een economisch als geopolitiek belang.

Ten derde zou toetreding van Turkije tot de EU ervoor kunnen zorgen dat het land definitief in het westerse kamp wordt gehaald. Analisten vrezen dat Turkije zich anders meer zou gaan richten op het Midden-Oosten.⁶⁷ Ook de Franse president Jacques Chirac wees daar op in 1995: ‘If we dissuade Turkey from being European, we will strengthen the religious revivalists’.⁶⁸

Tot slot geldt dat de gebieden waaraan Turkije grenst (het Mediterrane gebied, de Balkan, het Midden-Oosten en Eurazië) de belangrijkste bron van zijn Europa’s veiligheidszorgen: denk daarbij aan (vermoedens over de aanwezigheid van) massavernietigingswapens, terrorisme en illegale mensen- en drugshandel. Om Céu Pinto wederom te citeren: ‘Any meaningful European role in the fight against the proliferation of WMD, terrorism and drug trafficking, will have to include Turkey and its important diplomatic ties and experience’.⁶⁹ Turkije zou ook enkele praktische zaken vergemakkelijken: gezien haar ligging maakt het logistieke operaties makkelijker en de taal en cultuur die het (gedeeltelijk) met de “probleemzones” deelt maakt onderlinge contacten makkelijker.

Tot slot geldt dat Turkije een voortrekkersrol kan spelen. Kernwaarden van de Europese Unie als democratie en respect voor de mensenrechten kunnen zich via Turkije verspreiden naar andere landen. Het toont aan dat de EU, islam en democratie goed samengaan. De huidige beeldvorming over de EU als een “christelijke club” verandert dan, wat de relatie tussen de EU en islamitische landen kan doen verbeteren. Dat zou naast

⁶³ Céu Pinto, ‘Turkey’s accession to the European Union’, 97.

⁶⁴ Ibidem, 102.

⁶⁵ R. Sofer, ‘Israel, Syria holding direct talks in Turkey’ (versie 21 mei 2008), <http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3546024,00.html> (27 april 2011).

⁶⁶ Zie rapport van de Europese Commissie over de energieverbindingen van de EU met de buurlanden: http://ec.europa.eu/research/energy/pdf/energy_corridors_en.pdf

⁶⁷ Céu Pinto, ‘Turkey’s accession to the European Union’, 100.

⁶⁸ M. Müftüleri-Bac, ‘The Never-Ending Story: Turkey and the European Union’, *Middle Eastern Studies* 34 (1998) 253.

⁶⁹ Ibidem, 97-98.

geopolitieke ook economische voordelen kunnen bieden (middels bijvoorbeeld handelsverdragen).

Militair

Turkije heeft het op één na grootste staand leger binnen de NAVO, met meer dan 515.000 soldaten en 380.000 reservisten. Daarnaast heeft het een grote marine en is de luchtmacht sinds de late jaren '80 sterk gemoderniseerd.

Turkije zou met haar leger de tekorten in het huidige Gemeenschappelijke Veiligheids- en Defensiebeleid (GVDB) kunnen aanvullen. De EU heeft als doel 60.000 soldaten beschikbaar te kunnen stellen bij vredesoperaties. Vanwege de noodzakelijke “rotatie” van troepen zijn daardoor in totaal circa 200.000 soldaten nodig. Deze normen worden vooralsnog verreweg niet gehaald.⁷⁰

Bovendien heeft Turkije in het verleden aangetoond dat het een betrouwbare leverancier van troepen is. Ze nam deel in verscheidene door de VN ondersteunde militaire vredesoperaties, zoals in Afghanistan en Bosnië.

Op dit moment blokkeert Turkije een strategisch partnerschap tussen de EU en de NAVO om missies beter te coördineren. Het land voelt zichzelf als niet-EU-lid onvoldoende gerepresenteerd binnen de commandostructuur. Toetreding en het daarmee vergaren van gelijke rechten met andere EU-lidstaten zou deze kwestie op kunnen lossen.⁷¹

De Kopenhagen-criteria

De ingebruikstelling van een douane-unie tussen Turkije en de EU heeft aangetoond dat de economie van Turkije competitief kan functioneren binnen een vrijhandelssysteem. Het daarvoor vereiste handelsbeleid toont bovendien aan dat Turkije kan voldoen in het overnemen van Europese (economische) regelgeving, de zgn. *acquis communautaire*.⁷² Ook op andere EU-beleidsterreinen zet Turkije grote stappen: zo komen Turkse voedsel- en kwaliteitsnormen en Arbowetten grotendeels overeen met de Europese standaarden. Het zgn. “Agricultural Reform Implementation Project” (ARIP) is een belangrijk hervormingsprogramma dat ook de Turkse landbouwsector voorbereid op deelname in de Europese Unie en het principe van de markt ook daar introduceert.⁷³

Voor het eerste Kopenhagen-criterium (met betrekking tot de democratie en handhaving van de mensenrechten) worden belangrijke stappen ondernomen. In de loop van de jaren '90 namen verscheidene Turkse regeringen bijvoorbeeld “democratiseringspakketten” aan. Hieronder vielen ook belangrijke grondwetswijzigingen. Het vooruitzicht van uiteindelijk EU-lidmaatschap vormde en vormt een belangrijke stimulans voor deze en andere hervormingen.⁷⁴ Ook met betrekking tot de mensenrechten komen er ontegenzeggelijk steeds betere berichten uit Turkije. Daarbij kan gedacht worden aan het afschaffen van de doodstraf, het uitbannen van martelingen, het vergroten van de individuele en culturele rechten en vrijheden, de strijd tegen corruptie, het verbeteren van de

⁷⁰ Céu Pinto, ‘Turkey’s accession to the European Union’, 96.

⁷¹ Ibidem.

⁷² Müftüler-Bac, ‘The Never-Ending Story’, 241.

⁷³ Burrell & Oskam (eds.), *Turkey in the European Union*, 288, 292.

⁷⁴ E.F. Keyman & S.A. Düzgit, ‘Europeanization, Democratization and Human Rights’, in: in: E. LaGro & K.E. Jørgensen, *Turkey and the European Union: Prospects for a Difficult Encounter* (Hampshire 2007) 74.

rechten van vrouwen, het invoeren van transparantie en verantwoordelijkheid over openbare uitgaven en institutionele hervormingen in de overheid, het rechtsstelsel en de relatie tussen de regering en het leger.⁷⁵ Ook de voorheen slechte relatie met Griekenland is recentelijk verbeterd. Bovendien zet het land zich in voor een oplossing van de kwestie-Cyprus.⁷⁶

Onder druk van de EU is het leger van politieke macht ontdaan zoals zij die eerder bezat. Ook in de praktijk blijkt dat grotendeels succesvol. Het leger accepteerde zonder morren grootschalige bezuinigingen op uitgaven aan defensie en de wijze waarop de Turkse civiele regering beslissingen nam over bijvoorbeeld de oorlog in Irak en de strijd tegen de terroristische PKK-beweging. Over laatstgenoemde zei de Stafchef van het Turkse leger in augustus 2005 dat ‘the fight against terror would take place within the framework of democratic rules’.⁷⁷ Zoals Keyman & Düzgit kort concluderen: ‘the EU accession process now seems to be acting as a provider of security, increasing the will of the military to move out of politics and creating an environment conducive to further reform’.⁷⁸ Ook het rapport van de Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV) onderstreept dit: ‘De koers die de top van het leger nu heeft ingezet, komt erop neer dat men akkoord zal (blijven) gaan met een gefaseerde, langzame inkrimping van de eigen rol, waarbij het van de Europese Unie steun verwacht voor de handhaving van het seculiere karakter van Turkije’.⁷⁹

Overigens zou het ook oneerlijk zijn om Turkije strenger dan andere landen te behandelen op het gebied van de Kopenhagen-criteria. Volgens het Europese Hof voor de Rechten van de Mens was Turkije in 2009 de nummer één in het schenden van mensenrechten, maar Italië kwam op veel terreinen dicht in de buurt.⁸⁰ Daarnaast geldt dat veel van de Centraal- en Oost-Europese landen ook niet volledig voldeden aan de Kopenhagen-criteria; met andere woorden, enige speling is mogelijk. Dat geldt zelfs voor de bestaande EU-lidstaten die de regels soms ook overtreden.⁸¹ Dit terwijl zowel de regering van Ecevit als Erdogan zich duidelijk committeerden aan de Kopenhagencriteria en ook de facto successen boekten. Een belangrijke stap was de grondwetswijziging van 2001, die de hervormingskoers inzette en resulteerde in zeven hervormingspakketten alsmede een tweede grondwetswijziging in 2004.⁸²

Concluderende, zoals LaGro en Jørgensen het stellen: ‘Turkey had undergone a set of reforms in recent years (...) and has fulfilled most of the requirements that constitute the Copenhagen criteria. However, it is striking that while the speed of the democratization process is increasing in Turkey, new demands from the EU and its members states seem to be increasing exponentially – in a way that often raises questions in the mind of careful neutral

⁷⁵ Wynia, ‘Europese kwestie: Mag Turkije in de EU?’ & Keyman & Düzgit, ‘Europeanization, Democratization and Human Rights’, 71.

⁷⁶ AIV, *Turkije*, 9-10.

⁷⁷ Keyman & Düzgit, ‘Europeanization, Democratization and Human Rights’, 77.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ AIV, *Turkije*, 13.

⁸⁰ A. Bozkurt, ‘Turkey is worst human rights violator, ECtHR says’ (versie 29 januari 2010), <http://www.todayzaman.com/news-199996-turkey-is-worst-human-rights-violator-ecthr-says.html> (27 april 2011).

⁸¹ K. Dyson, ‘Reinventing Europe?’, in: E. LaGro & K.E. Jørgensen, *Turkey and the European Union: Prospects for a Difficult Encounter* (Hampshire 2007) 56.

⁸² AIV, *Turkije*, 11.

observers *vis-à-vis* the EU itself.’⁸³ Keyman en Düzgit stellen zelfs dat ‘it is obvious that Turkey’s European integration process since 2000 has been a very effective, influential and system-transforming framework underpinning democratic and legal reforms, as well as bringing about a very strong societal will and support for the reform process. (...) Turkey has recently accomplished a democratic reform process of a historic nature in a wide range of areas, from human rights to civilian-military relations.’. Later voegen ze daaraan toe dat ‘the possibility of Turkey’s success in the process of implementation also requires a fair and objective treatment that EU employs and displays in its relationship with Turkey as a potential full and equal member (...) the decision about Turkey [not being ready to enter the EU] would be fair as long as it was not framed by a reference to Turkey’s Muslim population or Turkey’s geography. It should be based on the ability, the capacity and the will of Turkey to become a more democratic and modernized country’.⁸⁴ Kortom, ook de EU moet zich positief en objectief instellen jegens Turkije, anders zou de EU zelf de progressie van Turkije op het vlak van de implementatie van de Kopenhagen-criteria ondermijnen.

Niet-rationele voorargumenten

Identiteit & cultuur

Turkije is een voorbeeld van een moderne, seculiere en democratische staat en samenleving waarvan de bevolking grotendeels islamitisch is. Turkije zou de traditionele spanningen tussen het christelijke westen en islamitische oosten kunnen overbruggen.⁸⁵ Ook heeft het land in haar geschiedenis grotendeels een tolerante samenleving met religieuze diversiteit nagestreefd. Bovendien heeft het land zich in de moderne geschiedenis sterk op het westen gericht. Toetreding tot de Unie zou definitief het heft over kunnen dragen aan de verlichte elite en islamitisch fundamentalisme indammen.⁸⁶ Sinds Atatürk ziet Turkije zichzelf als een gelijke aan de Europese staten. Het heeft in alle volledigheid de normen, waarden en instituties van de Europese beschaving over willen nemen. De gehele Turkse samenleving werd gesecculariseerd, wat tezamen ging met andere hervormingen, allen geschoeid op Europese leest.⁸⁷

Daarnaast geldt dat er ook binnen het huidige Europa verschillende “waardenpatronen” te ontwaren zijn. Critici op de Turkse cultuur en identiteit negeren vaak dat kenmerken daarvan ook te vinden zijn op de Balkan en in het zuiden van Italië en Spanje.⁸⁸ Ook andere Europese landen kennen significante islamitische minderheden. Noemenswaardig is ook dat in de Europese verdragen “Europa” niet wordt gedefinieerd als een christelijke gemeenschap, maar als ‘a pluralist community that tolerates and encourages diversity (and insists that diversity of beliefs, opinions and practices to be respected) within a

⁸³ LaGro & K.E. Jørgensen, ‘Introduction: Prospects for a Difficult Encounter’, 2. Zie ook het citaat van de voormalige EU-Commissaris voor Uitbreiding op pagina 83-84 van Keyman & Düzgit, ‘Europeanization, Democratization and Human Rights’: ‘We cannot have 100 percent of implementations. We do not do that even with our own countries’.

⁸⁴ Keyman & Düzgit, ‘Europeanization, Democratization and Human Rights’, 71, 84.

⁸⁵ Dyson, ‘Reinventing Europe?’, 59.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Müftüler-Bac, *Turkey’s relations with a changing Europe*, 16-17.

⁸⁸ Wynia, ‘Europese kwestie: Mag Turkije in de EU?’.

broad framework of Enlightenment beliefs.⁸⁹ Gezien de moderne Turkse republiek deze verlichtingsidealen met het westen deelt, zou het land bij de EU moeten kunnen horen.

De kritiek van sommigen⁹⁰ op de AKP (de huidige regeringspartij van Turkije) is ook onterecht. Het was juist die partij die zich sterk inzette voor toetreding tot de Europese Unie en daar ook de noodzakelijke (soms pijnlijke) hervormingen voor door wenst te voeren sinds de partij in 2002 aan de macht kwam. De AKP was voorheen wellicht een islamitische *anti-establishment* partij, maar in de huidige politieke ideologie ligt sterk de nadruk op democratie, individuele rechten en vrijheden.⁹¹ Niet voor niets is de partij sinds 2005 waarnemend lid mogen worden van de Europese Volkspartij en Europese Democraten, de centrumrechtse fractie in het Europees Parlement.⁹²

Critici wijzen er daarnaast op dat Turkije geen lid kan worden van de EU omdat het geografisch gezien slechts gedeeltelijk op het Europese continent ligt. Echter, Cyprus ligt geografisch volledig in Azië en is al toegetreten tot de Unie. Ook sommige Griekse eilanden liggen in Azië. Bovendien is Turkije lid van allerlei westerse en Europese instituties, zoals de Raad van Europa, waarmee de Europese status van het land is bevestigd.⁹³

Migratie

De te verwachten immigratiestroom uit Turkije is ongeveer even groot als die uit de lidstaten die in 2004 en 2007 zijn toegetreten. Op lange termijn is de migratiestroom aanzienlijk, maar er hoeft niet gevreesd te worden voor massa-immigratie. Bovendien is het waarschijnlijk dat na een eventuele toetreding het vrij verkeer van werknemers pas na een overgangsperiode volledig wordt vrijgegeven. De macro-economische effecten van de resterende migratiestroom zijn beperkt en de EU-lidstaten kunnen zich er door de verwachte overgangsperiode goed op voorbereiden.⁹⁴ Bovendien is er sprake van vergrijzing in Europa, waardoor er behoefte ontstaat aan jonge arbeidskrachten die Turkije zou kunnen leveren.⁹⁵ 20% van de bevolking daar is namelijk tussen de 15 en 24 jaar oud.⁹⁶

De migratiegolven van de 20^e eeuw voorzagen de welvarende Europese landen ook al van de benodigde arbeidskrachten. De Turkse migranten en remigranten van toen zorgden bovendien voor een verdere invloed van westerse normen, waarden en vaardigheden in Turkije, omdat zij hiermee persoonlijk in aanraking waren gekomen.⁹⁷

Institutioneel

Turkije is een groot land met veel inwoners. Daarom vrezen sommigen dat Turkije een substantiële invloed zal krijgen op de besluitvorming in de EU. Het gaat daarbij voornamelijk om de Raad. Turkije zou in de Commissie de stemverhouding nauwelijks veranderen.⁹⁸ In

⁸⁹ Dyson, 'Reinventing Europe?', 61.

⁹⁰ Zie bijvoorbeeld de LPF.

⁹¹ Keyman & Düzgit, 'Europeanization, Democratization and Human Rights', 75.

⁹² EPP Group, 'The EPP accepts AKP and "Our Ukraine" as Observers' (versie 28 januari 2005), <http://www.eppgroup.eu/press/showpr.asp?PRControlDocTypeID=1&PRControlID=3278&PRContentID=6192&PRContentLG=en> (1 mei 2011).

⁹³ Müftüler-Bac, *Turkey's relations with a changing Europe*, 17-18.

⁹⁴ Sociaal-Economische Raad, *De komende uitbreiding van de EU*, 43-45.

⁹⁵ Aydinbas, 'Why Turkey Is More Resilient Than Most'.

⁹⁶ Burrell & Oskam (eds.), *Turkey in the European Union*, 290.

⁹⁷ Müftüler-Bac, *Turkey's relations with a changing Europe*, 20-21.

⁹⁸ Zie voetnoot 24 van hoofdstuk 4 in het rapport van de Sociaal-Economische Raad.

recente verdragen zijn echter organisatorische wijzigingen binnen de EU doorgevoerd om te voorkomen dat de grootste landen de overhand kunnen nemen.

Als Turkije toetreedt zullen er binnen de Raad nieuwe regels voor besluitvorming van kracht zijn. Een gekwalificeerde meerderheid omvat dan ten minste 55% van de leden van de Raad die de lidstaten vertegenwoordigen. Die 55% moet minimaal 65% van de Europese bevolking vertegenwoordigen.⁹⁹ Een blokkerende minderheid moet bovendien minstens vier leden van de Raad omvatten. Onder deze regels zal Turkije slechts beperkte invloed hebben op de besluitvaardigheid.

Tot slot geldt ook dat door deze nieuwe regels de nettobetalers van de Unie een blokkerende minderheid kunnen vormen, zodat Turkije niet (samen met andere netto-ontvangers als de Centraal- en Oost-Europese landen) ongewenste besluiten kan doorvoeren.

Steun voor uitbreiding

In 1999 heeft de Europese Raad besloten dat Turkije mag worden van de EU. Ook de nationale parlementen van de lidstaten hebben daarmee ingestemd. In het geval dat de toetredingsonderhandelingen met Turkije zijn afgerond, voldoet Turkije aan alle voorwaarden voor het lidmaatschap en is er geen argument meer om tegen te stemmen.¹⁰⁰

Als de EU zou zwichten onder de zogenaamde druk van de Europese bevolking en Turkije extra (blijvende) beperkingen op zou leggen, zou bovendien de eenheid van Europa in het geding kunnen komen. Lidstaten zouden dan verschillende “rangen” vertegenwoordigen. Weinigen zullen dat als wenselijk beschouwen.¹⁰¹

⁹⁹ Sociaal-Economische Raad, *De komende uitbreiding van de EU*, 48.

¹⁰⁰ AIV, *Turkije*, 11.

¹⁰¹ P. de Hen, ‘Turkije: Lid tweede klas’, *Elsevier* oktober 2004.

4. Argumenten tegen toetreding van Turkije tot de EU

Rationele tegenargumenten:

Economisch

Voor de huidige EU-landen zullen de economische voordelen van een Turkije binnen de EU beperkt blijven, terwijl het wel een duur land zal worden. Turkije wordt namelijk een netto-ontvanger van structuurfondsen. Als het huidige landbouw- en hulpbeleid wordt voortgezet kan Turkse toetreding de EU-landen tot wel 15,5 miljard euro per jaar netto kosten.¹⁰² Een grote nettobetaler als Nederland kost dat al snel 1,6 miljard aan contributie.¹⁰³ Gelden die naar Turkije stromen zullen ten koste gaan van andere geldstromen naar huidige netto-ontvangers in de Unie, zoals Spanje en Ierland. Ook zullen mogelijk hervormingen op het gebied van landbouwsubsidies moeten worden doorgevoerd, waardoor landen als Frankrijk bestaande subsidies verliezen.¹⁰⁴

Daarnaast is het BBP per hoofd van de bevolking in Turkije veel lager dan in de EU-landen en zelfs in vergelijking met de in 2004 toegetreden lidstaten. De economische groei, doch aanwezig, is instabiel van aard. De inflatie is bovendien nog altijd hoger dan onder enig EU-land. Ook heeft het land een hoge schuld; in 2003 was dat 62% van het BBP.¹⁰⁵

Het lagere inkomen gecombineerd met relatief lagere belastingen kunnen bovendien leiden tot verlies van arbeidsplaatsen en (belasting)inkomsten in de rijkere EU-landen. Immers, voor bedrijven zal het aantrekkelijker zijn zichzelf in goedkope landen als Turkije te vestigen.¹⁰⁶

Bovendien vormen de blijvend hoge schulden van Turkije een aanzienlijke hypotheek op toekomstige economische ontwikkelingen en zorgen ervoor dat het economische klimaat onvoorspelbaar blijft. De kwaliteit van de overheidsbegroting blijft een punt van zorg. Structurele factoren die stabiele functionering van de markteconomie hinderen zijn ook nog aanwezig. De verknoping van overheids-, semi-overheids-, leger- en private instellingen is nog niet adequaat aangepakt.¹⁰⁷

Geopolitiek/veiligheid

Toetreding van Turkije tot de EU betekent ook het importeren van veiligheidsproblemen die Turkije zelf kent. Daarbij kan gedacht worden aan het Koerdische probleem, een instabiele bilaterale relatie met Irak, een nog altijd niet geconsolideerde relatie met Armenië en de aanwezigheid van Turkse troepen op Noord-Cyprus.¹⁰⁸ Critici wijzen erop dat Turkije als buffer voor haar onrustige achterland net zo goed buiten de Uniegrenzen gehouden kan worden.¹⁰⁹

¹⁰² Sociaal-Economische Raad, *De komende uitbreiding van de EU*, 46.

¹⁰³ Wynia, 'Europese kwestie: Mag Turkije in de EU?'

¹⁰⁴ Dyson, 'Reinventing Europe?', 60, 64.

¹⁰⁵ Oskam e.a., 'Turkey's Economy and Regional Income Distribution', 23.

¹⁰⁶ Dyson, 'Reinventing Europe?', 63-64.

¹⁰⁷ AIV, *Turkije*, 23.

¹⁰⁸ Céu Pinto, 'Turkey's accession to the European Union', 99.

¹⁰⁹ Wynia, 'Europese kwestie: Mag Turkije in de EU?'

Daarnaast wordt gewezen op het gevaar van uitbreiding van de EU-grenzen en dan specifiek het Schengengebied.¹¹⁰ Landen als Syrië, Iran en Irak grenzen dan direct aan het Europese Schengengebied waarbinnen vrij gereisd kan worden. Terroristen zouden gemakkelijker de EU binnen kunnen dringen, datzelfde geldt voor mensenhandelaars en de invoer van drugs.

Ook ligt Turkije qua (geo)politiek beleid niet altijd op één lijn met Europa. Zo sprak minister-president Erdogan tijdens een bezoek aan Teheran (Iran) zich uit voor het nucleaire energieprogramma van Iran en feliciteerde hij de Iranese president Ahmadinejad met zijn betwiste verkiezingsoverwinning. Erdogan noemde de sancties tegen Iran voor hun nucleaire programma “arrogant”. Landen die deze sancties handhaven zouden volgens hem zelf ook hun nucleaire ambities moeten opgeven. Een ander voorbeeld is dat Erdogan de terroristische Hamas-beweging van Palestina wil erkennen.¹¹¹ Beide specifieke casussen zorgden voor toegenomen spanningen tussen de EU en Turkije.

Tot slot zou Turkije binnen de EU als omvangrijk en dichtbevolkt land automatisch een belangrijke stem krijgen in het besluitvormingsproces. Dat kalft de nationale soevereiniteit van andere EU-landen af.¹¹² Dat zal vooral door machthebbende staten als Duitsland en Frankrijk als onwenselijk worden ervaren.¹¹³

De Kopenhagen-criteria

Turkije voldoet nog niet aan de eerste van de Kopenhagen-criteria, namelijk ‘stability of institutions guaranteeing democracy, the rule of law, human rights and respect for and protection of minorities’.¹¹⁴ Zowel op het gebied van mensenrechten¹¹⁵, democratie¹¹⁶ als stabiele functionering van de rechtsstaat worden Europese standaarden niet gehaald. Problemen variëren van de slechte behandeling van minderheden tot het illegaal oppakken van democratisch verkozen parlementsleden. Ook de vrijheid van meningsuiting en organisatie zijn nog onvoldoende gegarandeerd. Nationalistische sentimenten in delen van de maatschappij alsmede angsten voor een uiteenval van Turkije (door afscheidende minderheidsgroeperingen) hinderen het hervormingsproces.¹¹⁷ Daarnaast moeten voordat Turkije zou kunnen toetreden disputen met Griekenland en het Cyprus-probleem worden opgelost.

Ook is er sprake van een onnipotente rol van het Turkse leger, dat – zoals in het vorige hoofdstuk is beschreven – meermaals een staatsgreep heeft uitgevoerd. Het Turkse leger beschouwt zichzelf als de beschermheer van de westers georiënteerde, seculiere staat en keert zich daardoor tegen de politieke islam en de Koerdische separatisten. Het Turkse leger speelde lange tijd een rol in het politieke bestuur door haar functie binnen de Nationale

¹¹⁰ Zie bijvoorbeeld de opmerkingen van Mat Herben in ANP, *EU-Top – Tweede Kamer: LPF: Besluit historische vergissing*, 17 december 2004.

¹¹¹ Céu Pinto, ‘Turkey’s accession to the European Union’, 102-103.

¹¹² Müftüler-Bac, ‘The Never-Ending Story’, 245.

¹¹³ Dyson, ‘Reinventing Europe?’, 62.

¹¹⁴ European Council, *Conclusions of the Presidency* (Kopenhagen 1993) 13.

¹¹⁵ Zie uitspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens: Bozkurt, ‘Turkey is worst human rights violator, ECtHR says’ (versie 29 januari 2010), <http://www.todayszaman.com/news-199996-turkey-is-worst-human-rights-violator-ecthr-says.html> (9 mei 2011).

¹¹⁶ Keyman & Düzgit, ‘Europeanization, Democratization and Human Rights’, 71, 73, 82.

¹¹⁷ *Ibidem*, 77, 80.

Veiligheidsraad, dat als raadgevend orgaan actief is.¹¹⁸ Hoewel zij nu onder druk van de EU formeel van politieke macht is ontdaan, kan onmogelijk worden gegarandeerd dat het leger in de toekomst niet meer in zal grijpen. Bovendien doen militaire leiders soms nog steeds uitspraken over politieke zaken en is de rol van het (civiele) Ministerie van Defensie nog altijd relatief kleiner dan in EU-landen gebruikelijk is.¹¹⁹

Bovendien wordt de seculiere (rechts)staat in gevaar gebracht door de opkomst van extremistische politieke bewegingen: zowel in de vorm van politieke-islamitische als ultranationalistische (separatistische) bewegingen. Deze hinderen de consolidatie van de seculiere democratie in Turkije. De bewegingen zelf committeren zich daar ook niet aan. Zoals Müftüler-Bac het kort doch krachtig stelt: ‘The rise of [radicalism] in Turkey seems to indicate that Turkey’s political stability and its secular character are increasingly at stake’.¹²⁰

De blijvende rol van de islam in Turkije blijkt ook het lidmaatschap van de Organisatie van de Islamitische Conferentie. Als lid heeft zij ook de “Caïro-verklaring van de mensenrechten in de islam” ondertekend. Daarmee neemt het land impliciet afstand van de eerder ondertekende “Universele rechten van de mens” en richt het zich meer op mensenrechten in de islamitische zin.

Ook bij de economische criteria zijn kanttekeningen te plaatsen. Turkije kent bijvoorbeeld een lange geschiedenis van staatsingrijpen in de economie en dat is ondanks stappen in de juiste richting nog altijd niet volledig uitgebannen. Sommige economische instituties zijn nog steeds in bezit van of worden bestuurd door de staat. Met andere woorden, het EU-beleid wordt nog onvoldoende toegepast. Datzelfde geldt voor delen van het sociale, milieu- en onderwijsbeleid. Ondanks hervormingen is er op dergelijke terreinen nog geen duidelijk ontwikkelde competitieve marktsector.¹²¹ Zowel op formeel als informeel institutioneel gebied is er voor Turkije nog een lange weg te gaan.

Niet-rationele tegenargumenten:

Institutioneel

Naar verwachting telt Turkije over circa tien jaar meer inwoners dan Duitsland. Turkije zal daarmee met een eventuele toetreding een substantiële invloed kunnen hebben op de besluitvorming van de EU, met name binnen de Raad en het Europees Parlement.¹²²

Gezien Turkije op het moment van toetreding minstens evenveel inwoners zal hebben als Duitsland krijgt het ongeveer evenveel invloed op de besluitvorming als dat land. Vanwege de strategische ligging van Turkije zal zij haar invloed naar verwachting vooral doen gelden op het gebied van de buitenlandse politiek.¹²³

Turkse toetreding vergroot de kans op differentiatie binnen de Unie, met als resultaat ‘perhaps even the emergence of a “core” Europe’.¹²⁴ De wenselijkheid van diverse graden van integratie binnen de Europese Unie valt te betwisten.

¹¹⁸ Müftüler-Bac, ‘The Never-Ending Story’, 248.

¹¹⁹ Keyman & Düzgit, ‘Europeanization and Human Rights’, 77.

¹²⁰ Müftüler-Bac, ‘The Never-Ending Story’, 250.

¹²¹ Oskam e.a., ‘Turkey’s Economy and Regional Income Distribution’, 53, 287, 292.

¹²² Zie ook voetnoot 24 in Sociaal-Economische Raad, *De komende uitbreiding van de EU*, 48.

¹²³ Sociaal-Economische Raad, *De komende uitbreiding van de EU*, 49.

¹²⁴ Dyson, ‘Reinventing Europe?’, 61.

Tot slot kan, ondanks hervormingen op institutioneel gebied, de toetreding van Turkije de bestuurbaarheid van de Unie in het geding brengen. Bovendien moeten er noodzakelijke wijzigingen worden doorgevoerd aan programma's als het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid en de structuurfondsen.¹²⁵

Migratie

Toetreding van Turkije tot de Europese Unie zal tot een migratiestroom naar de andere Unielanden leiden. Dat heeft te maken met het relatief lage inkomen per hoofd in Turkije, waardoor emigratie uit economische overwegingen aantrekkelijk wordt. De volatiele Turkse economie draagt daar extra aan bij. Bovendien bestaan er brede "migrantenpaden" vanuit Turkije naar West-Europa. Al aanwezige Turkse gemeenschappen in West-Europese landen als Duitsland en Nederland oefenen een aantrekkingskracht uit op potentiële emigranten uit Turkije.¹²⁶

Hoewel de SER spreekt van een beheersbaar migratiescenario, komen er nog altijd 2,7 miljoen Turken in de vijftien jaar na toetreding naar de EU-landen. Ongeveer 107.000 daarvan zouden in Nederland belanden. Enquêtes in Turkije suggereren echter dat een veel groter deel van de huidige 70 miljoen Turken overweegt te emigreren: maar liefst 25%. Nederlandse pogingen om de huwelijksmigratie in te dammen evenals de verplichte inburgeringscursus zullen na EU-toetreding bovendien moeten worden geschrapt.¹²⁷

Identiteit & cultuur

Zowel EU-burgers als politieke partijen ervaren grote culturele verschillen tussen Turkije en de rest van Europa. Een voorbeeld is de verklaring van de Europese Volkspartij (de Eurofractie van de christendemocratische partijen uit de Europese Unie) op 4 maart 1997, die stelde dat 'the European Union is a civilization project and within this civilization Turkey has no place'.¹²⁸ Bezwaren richten zich vooral op het waardenpatroon, 'dat in grote trekken als niet-individualistisch, niet-vrouwvriendelijk en – zeker als het gaat om oostelijk Anatolië – ook als gewelddadig kan worden beschouwd'.¹²⁹ De Europese Unie is gegrondvest op de historische christelijke Europese cultuur, die niet compatibel is met de islamitische geschiedenis, normen en waarden van Turkije. Zaken als individuele burgerrechten en scheiding van samenleving en staat waren nauwelijks aanwezig in Turkije.¹³⁰

Zorgen zijn er bovendien over de politieke islam. In de jaren 1990 vond een wederopkomst van religieuze bewegingen plaats. De islamitische Welvaartspartij behaalde een steeds groter percentage stemmen, oplopende tot 21% van het totaal in december 1995. Ook vonden er terroristische aanslagen plaats, gepleegd door islamitische fundamentalisten.¹³¹ De in 1996 aangestelde en een jaar later afgezette premier Erbakan richtte zich volledig op de Arabische wereld. Hij vond de Europeanen "ziek" en vond dat de islam het medicijn was: heel Europa moest islamitisch worden.¹³² Zijn opvolger Erdogan van de islamitische AKP is

¹²⁵ AIV, *Turkije*, 26-27.

¹²⁶ Ibidem, 24.

¹²⁷ Wynia, 'Europese kwestie: Mag Turkije in de EU?'

¹²⁸ Müftüler-Bac, 'The Never-Ending Story', 240.

¹²⁹ Wynia, 'Europese kwestie: Mag Turkije in de EU?'

¹³⁰ Müftüler-Bac, *Turkey's relations with a changing Europe*, 13-14.

¹³¹ Ibidem, 23.

¹³² Ibidem.

weliswaar niet zo extreem, maar ook onder zijn bewind vinden soms dubieuze zaken plaats. Zo werd er in het Turkse parlement in 2004 een wetsregel opgeworpen waarin overspel via het strafrecht tot een staatszaak werd gemaakt. Dat neigde nogal tot de sharia, het islamitische en door Europa absoluut als ongewenst geachte strafrecht. Dat wetsvoorstel werd uiteindelijk onder druk van Europa van de tafel geveegd, maar de gebeurtenis blijft zorgbarend.¹³³ Het islamitische karakter van Turkije is ook versterkt sinds het einde van de Koude Oorlog. Sedertdien handhaaft het land nauwere banden met het Midden-Oosten dan voorheen.¹³⁴

Culturele verschillen worden als des te klemmender gezien omdat de Europese Unie volgens veel politici meer moet zijn dan een opgetuigde vrijhandelszone. Culturele integratie kan gezien worden als voorwaarde voor diepere politieke en economische integratie.¹³⁵ De strafrechtsector is niet voor niets de snelste groeiende pijler in de waardengemeenschap die Europa volgens voormalig premier Jan-Peter Balkenende en anderen moet zijn. Turkije zou met haar andere culture geschiedenis ijveren voor andere wetten dan in de EU-landen als wenselijk zou worden aanvaard. Ook zou Turkije problemen kunnen opleveren bij een door de EU geleide militaire ingreep in een islamitisch land. Turkije is immers lid van de Organisatie van de Islamitische Conferentie.

Op religieus vlak zijn de islam en het christendom traditionele vijanden. Beiden kennen een messianistisch element en willen hun eigen geloofsovertuiging verspreiden, al dan niet ten koste van de “tegenstander”. Conflicten uit het verleden (zoals de Osmaanse invasie van Europa en de christelijke kruistochten) versterken wederzijdse vijandige gevoelens.¹³⁶

Tot slot: Turkije ligt slechts gedeeltelijk op het Europese continent. Het merendeel van het landoppervlakte bevindt zich op het Aziatische continent. Ook geografisch gezien is het zodoende geen onderdeel van Europa.

Steun vanuit de Europese bevolking

Politieke partijen wijzen op een gebrek aan steun voor toetreding van Turkije onder de bevolking. Zij wensen om die reden een referendum over de kwestie te houden.¹³⁷ Een blik op de Eurobarometer toont inderdaad aan dat de Europese bevolking grotendeels tegen toetreding van Turkije is. Zie daarvoor onderstaande lijngrafiek.¹³⁸

¹³³ Müftüler-Bac, *Turkey's relations with a changing Europe*, 23.

¹³⁴ Ibidem.

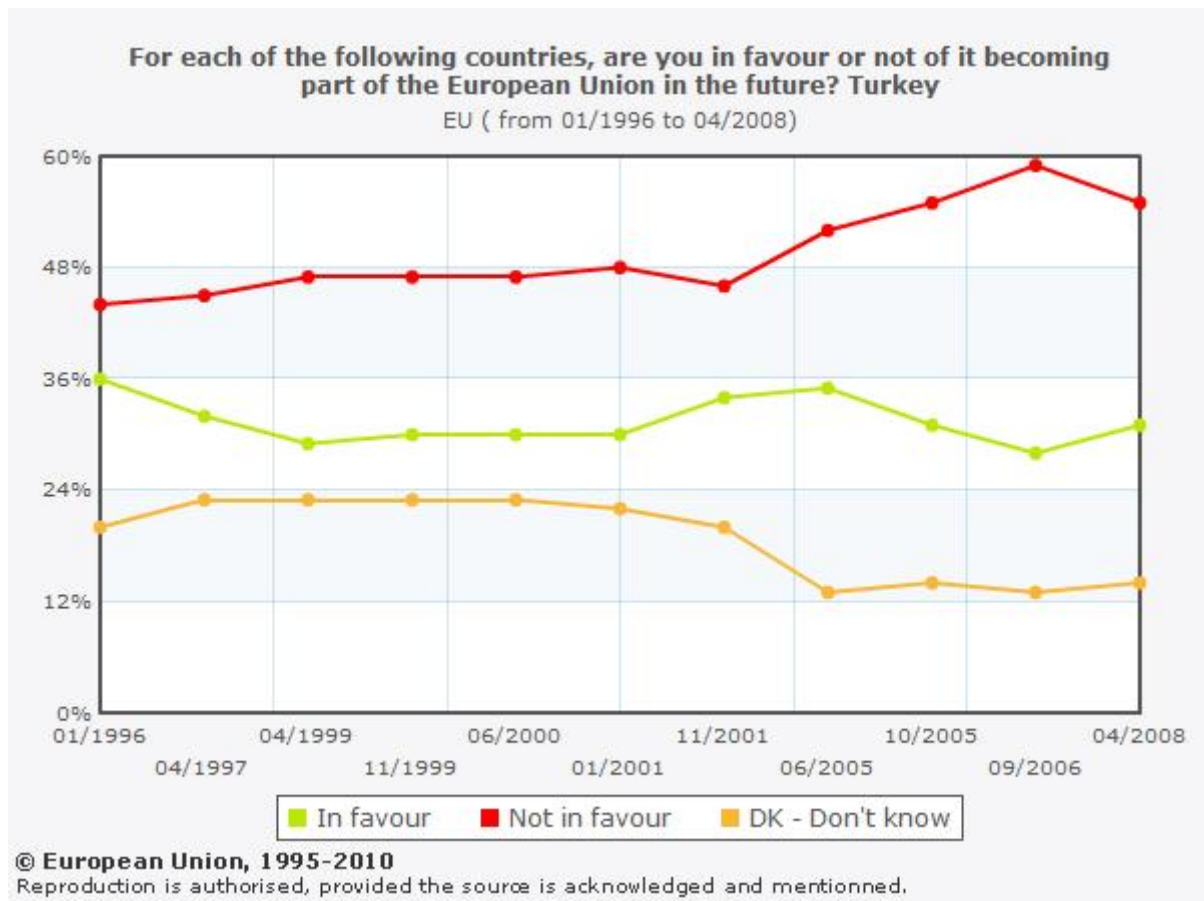
¹³⁵ Ibidem, 11-12.

¹³⁶ Ibidem, 12-13.

¹³⁷ Een voorbeeld was de LPF in Nederland.

¹³⁸ Automatisch gegenereerde tabel op de Eurobarometer website:

http://ec.europa.eu/public_opinion/cf/index_en.cfm, middels de de hoofdvraag: 37: 'For each of the following countries, are you in favour or not of it becoming part of the European Union in the future?' en als subvraag 'Turkey'. Als region is 'EU' gekozen en als tijdsbestek 1996.01 t/m 2008.04.

Electoraal

Sommige politieke partijen trachten door bovenstaande gegevens electoraal gewin te vergaren door zich fel en openlijk uit te spreken tegen toetreding van Turkije. Zo stelde LPF-voorman Van der Vorm-de Rijke bij de Europarlementsverkiezingen 2004 dat ‘[a]ls kiezers weten dat ze door een stem op de LPF de toetreding van Turkije kunnen tegenhouden, zal dat de opkomst bevorderen’.¹³⁹

Conclusie: argumenten voor en tegen Turkse toetreding

Op dit moment is Turkije nog niet klaar voor toetreding tot de Europese Unie. Ook op rationeel vlak zijn veel tegenargumenten te bieden. Op de lange termijn zijn veel van de problemen waar Turkije nu nog mee kampt op te lossen of minstens af te zwakken, waardoor het in principe aan de Kopenhagen-criteria kan voldoen en dus in aanmerking zou komen voor toetreding. Rationele argumenten vóór toetreding zullen dan – in hogere mate dan nu wellicht al het geval is – de niet-rationele tegenargumenten overstemmen. De grootste bezwaren die critici dan nog kunnen uiten tegen toetreding van Turkije zouden niet-rationele tegenargumenten zijn, zoals hierboven opgesomd.

Volgens de rationele theorieën zouden actoren zich echter enkel laten leiden door juist de rationele argumenten en zouden zij – op basis van bovenstaande opsomming van argumenten – ten minste op lange termijn voorstander moeten zijn van toetreding van Turkije tot de Europese Unie. In het volgende hoofdstuk zal ik dat onderzoeken.

¹³⁹ ‘Bosporus grens EU’, *NRC Handelsblad*, 4 juni 2004, 2.

5. Het Nederlandse politieke bestel en toetreding van Turkije

In dit hoofdstuk onderzoek ik de opstelling van de politieke partijen die in de Tweede Kamer zijn of waren vertegenwoordigd. Allereerst beschrijf ik de opkomst van de rechts-populistische partijen, die zich in meer of mindere mate tegen Turkse toetreding tot de EU keren. Aan de hand daarvan kan ik vervolgens onderzoeken hoe de overige gevestigde politieke partijen daarop reageerden. Mogelijkerwijs leidde de opkomst van de populistten er immers toe dat niet-rationele argumenten in toenemende mate werden gehandhaafd in het debat rondom Turkije.

Doordat de Europese Unie in 1999 Turkije de status van kandidaat-lid schonk, wenst bijna geen enkele partij de deur definitief te sluiten – er is redelijkerwijs geen weg terug. Daarom stellen vrijwel alle partijen dat Turkije (uiteindelijk) toe mag treden tot de Europese Unie mits er wordt voldaan aan de Kopenhagen-criteria.¹⁴⁰ In dit hoofdstuk zal ik daarom weinig aandacht aan die criteria schenken, omdat hier algemene consensus over bestaat. Wel bestaat er een verschil over de wijze waarop deze criteria worden geïnterpreteerd: sommige partijen doen dat op een positieve wijze (“Hopelijk voldoet Turkije zo snel mogelijk aan de criteria”), andere juist op een negatieve wijze (“Turkije zal nooit aan de Kopenhagen-criteria weten te voldoen”). In dit hoofdstuk zal ik deze nuanceringsverschillen uiteenzetten, maar bovenal de nadruk leggen op andere voor- en tegenargumenten die in het Nederlandse politieke debat over de toetreding van Turkije spelen.

Het onderzoek zelf operationaliseer ik als volgt. Ten eerste zal ik van de verschillende politieke partijen de verkiezingsprogramma's onderzoeken, waarbij ik bekijk welke argumenten zij aanvoeren voor danwel tegen verdere Europese uitbreiding (en, indien mogelijk: specifiek met betrekking tot Turkije). Daarnaast is het van belang te onderzoeken wat partijen in de media aandragen als belangrijke argumenten. Enkel met die informatie is het mogelijk een conclusie te trekken met betrekking tot het belang van de verschillende typen argumenten (rationeel of niet-rationeel). De mediacasus die ik onderzoek is de beslissing van de EU eind 2004 om de onderhandelingen met Turkije te starten. Zowel in de aanloop daartoe als de nasleep daarvan vond een publiek debat over de wenselijkheid van Turkse toetreding plaats in het Nederlandse politieke bestel en – in het verlengde daarvan – de media.

Opkomst van het rechtspopulisme in Nederland. Pim Fortuyn en de LPF

In 2002 nam de Lijst Pim Fortuyn (LPF) voor het eerst deel aan de verkiezingen en wist het plotsklaps 26 zetels te winnen, waarmee het de tweede grootste partij van Nederland werd.¹⁴¹ De rechts-populistische politieke macht in de Tweede Kamer werd hiermee voor minstens het komende decennium geïntroduceerd, gezien na de ondergang van de LPF in het parlement snel onofficiële opvolgers ontstonden. De PVV is de hedendaagse manifestatie, met op moment van schrijven 24 zetels in de Tweede Kamer.

Wat omvatte het rechts-populisme op gebied van EU-beleid? Een blik op de eerste pagina van het LPF-verkiezingsprogramma *Zakelijk met een hart* (2002) maakt dat snel

¹⁴⁰ F. Houtman, ‘Schimmig debat over kansen Turkije’, *Leeuwarder Courant*, 7 juni 2004.

¹⁴¹ Kiesraad, ‘Verkiezingsuitslagen Tweede Kamer 1918 – heden’, <http://www.verkiezingsuitslagen.nl/Na1918/Verkiezingsuitslagen.aspx?VerkiezingsTypeId=1> (met als invoer het jaartal 2002).

duidelijk. ‘Europa is een bureaucratie die de burgers nauwelijks interesseert, laat staan inspireert. (...) Grote groepen allochtonen [nemen] niet actief [deel] aan het maatschappelijk verkeer. Nederland is geen immigratieland. De jaarlijkse toestroom van tienduizenden nieuwkomers die veelal in de illegaliteit belanden, moet stoppen.’¹⁴² De reden waarom de toestroom van immigranten moet stoppen wordt later aangehaald: ‘Veelal zijn [allochtonen] afkomstig uit landen die geen deel hadden aan de eeuwenlange joods-christelijk-humanistische ontwikkelingen in Europa. Deze achterstanden zijn zeer onwenselijk, daar zij zorgen voor een tweedeling in de maatschappij (...) Onze duur bevochten vrijheden zijn het waard beschermd te worden tegen oprukkend fundamentalisme’.¹⁴³

Hier werd onomwonden gesteld dat personen die de “joods-christelijk-humanistische ontwikkelingen in Europa” niet hebben doorgemaakt niet welkom zijn, hoewel de partij dat later beperkte tot de fundamentalistische stroming. De identiteitskwesie speelt dus een belangrijke rol in het verschil tussen “ons” en “zij”. In dit geval gaat het over immigratie, maar later zou de kwesie ook naar voren worden gebracht over de potentiële toetreding van Turkije en de daarmee gepaard gaande vrijheid van mobiliteit. Verderop in het partijprogramma werd gesteld dat de LPF voorstander is van de EU, maar ‘met behoud van eigen identiteit en waar dit kan ook van onze soevereiniteit’.¹⁴⁴ Wederom wordt het belang van de eigen identiteit aangehaald. Opmerkelijk is dat de LPF een speciaal kopje wijdde aan “cultuur”. Daarin werd het belang van culturele vorming en ontwikkeling van de Nederlandse burger onderschreven, tezamen met het belang van het behoud van de bestaande cultuur.¹⁴⁵

Tegelijkertijd is de LPF niet onontvankelijk voor rationele argumenten. In het bovenstaande citaat over de EU werd bijvoorbeeld gewezen op de eigen soevereiniteit, die zo veel mogelijk behouden dient te worden. Dat duidt op nationale geopolitieke overwegingen die in het nationalistisch getinte rechts-populistische discours ook een rol spelen. Onder hetzelfde kopje werd daarnaast gewezen op het economische belang van de Europese gemeenschap. Erkend wordt dat de EU veel heeft bijgedragen aan de welvaart van de lidstaten.¹⁴⁶ Desondanks blijft de relatief veel grotere aandacht voor de grote verschillen tussen de joods-christelijk-humanistische cultuur en de “fundamentalisten”, alsmede de nadruk op het behoud van de Nederlandse cultuur en identiteit (al dan niet binnen EU-verband) opmerkelijk.

De casus die ik onderzoek – de toetreding van Turkije – speelde aanvankelijk niet sterk bij de LPF. In het verkiezingsprogramma van 2002 werd er enkel op gewezen dat er een referendum moest worden gehouden over de toetreding van nieuwe lidstaten tot de Europese Unie.¹⁴⁷ Dat ging zover het de LPF betrof ook op voor de Centraal- en Oost-Europese landen.¹⁴⁸ Het agendapunt heeft dus geen specifiek verband met Turkije – het past eerder binnen de algemene trend van de populistten om de macht terug te geven aan “het volk”.¹⁴⁹

¹⁴² Lijst Pim Fortuyn, *Zakelijk met een hart* (Verkiezingsprogramma 2002) 1.

¹⁴³ Ibidem, 5.

¹⁴⁴ Ibidem, 7.

¹⁴⁵ Ibidem, 6.

¹⁴⁶ Ibidem, 7.

¹⁴⁷ Ibidem.

¹⁴⁸ J. Meijnen, ‘EU-uitbreiding: handleiding bij een politieke tijdbom’, *NRC Handelsblad*, 1 juni 2002, 5.

¹⁴⁹ M. van Rossem, *Waarom is de burger boos? Maarten van Rossem over hedendaags populisme* (Amsterdam 2010) 29.

Toch blijft het een niet-rationeel argument tegen toetreding van nieuwe landen tot de Unie. Actoren op het politieke toneel zouden volgens de rationele theorieën immers hun gedrag enkel af laten hangen van economische of geopolitieke belangen. Electorale steun speelt dan geen noemenswaardige rol.

Pas na een vergadering van de Raad van de Europese Unie in december 2002, waarin besloten werd dat de toetredingsonderhandelingen in 2004 zouden kunnen beginnen als de Commissie een positieve aanbeveling naar de Raad zou sturen¹⁵⁰, kwam Turkije op de politieke agenda van de fortuynisten te staan. In het LPF-verkiezingsprogramma van 2003 werd het land specifiek genoemd. De partij wees erop dat de ontwikkelingen in Turkije nauwlettend in de gaten moet worden gehouden, ‘zeker na de uitslag van de laatste verkiezingen aldaar, waar de ‘gematigde’ islamitische AKP de meerderheid behaalde’.¹⁵¹ Het feit dat er wordt verwezen naar de ‘gematigd’ (met nadruk op de haakjes) islamitische AKP toont het wantrouwen jegens de Turkse religieuze identiteit.

Het daaropvolgende jaar nam de LPF voor het eerst deel aan de Europese Parlementsverkiezingen. In de aanloop daartoe werd Turkije in de media opnieuw aangehaald. In een interview met het *NRC Handelsblad* stelde LPF-lijsttrekker Van der Vorm-de Rijke dat Turkije geen lid mocht worden van de EU: ‘Europa houdt op bij de Bosperus’. Volgens de LPF’er behoorde Turkije geografisch simpelweg niet bij Europa. Van der Vorm accepteerde het idee van Europa als een “christelijk avondland”: ‘In het christendom liggen toch onze wortels. De islam moet zich eerst maar eens gaan hervormen. Het gaat om grote etnische en cultuurverschillen. Die mensen zijn niet in de christelijke traditie opgegroeid, kennen niet een scheiding tussen kerk en staat. Het zijn mensen die zeggen: ik geef je een dreun want je hebt me in mijn waardigheid aangetast’.¹⁵² Hij erkende vervolgens wel dat er in Turkije een grondwettelijke scheiding tussen kerk en staat bestaat, maar tussen wetgeving en realiteit zit veel verschil, aldus de LPF-voorman. In een ander interview wees hij er nog op dat Turkse toetreding zou leiden tot onbeheersbare migratiestromen.¹⁵³ Ook in deze interviews zijn niet-rationele argumenten tegen toetreding overwegend: wederom wordt de identiteitskwestie alsmede de angst voor massamigratie aangehaald.

Eind 2004 besloot de EU dat de toetredingsonderhandelingen met Turkije konden beginnen. De LPF noemde dat - samen met de SGP, ChristenUnie en Groep Wilders - een ‘historische vergissing’.¹⁵⁴ LPF-voorman Mat Herben uitte zorgen over de nieuwe buitengrenzen van de EU als Turkije toetreedt. Volgens hem zouden terroristen makkelijker de Unie binnen kunnen komen vanuit Syrië, Irak of Iran. Verder zou ook het vrije verkeer van personen vanuit het volkrijke Turkije voor grote problemen zorgen.¹⁵⁵ Eerder had de LPF het rapport van de Europese Commissie over Turkije van oktober 2004 ‘Brussels broddelwerk’ genoemd. Het rapport zou grossieren in verhullende uitspraken. De Commissie zou enkel

¹⁵⁰ Council of the European Union, *Copenhagen European Council 12 and 13 December 2002: Presidency Conclusions* (Brussel 2003) 5.

¹⁵¹ Lijst Pim Fortuyn, *Politiek is Passie* (Verkiezingsprogramma 2003). 385.

¹⁵² F. van Straaten & M. de Waard, “‘Europarlement moet afgeschaft’; LPF’er Van der Vorm over Europa’, *NRC Handelsblad*, 20 april 2004, 2.

¹⁵³ ‘Europese verkiezingen: 9 vragen voor negen lijsttrekkers’, *Leeuwarder Courant*, 5 juni 2004.

¹⁵⁴ ‘Grote meerderheid Kamer vol lof over wat kabinet dit weekeinde in Brussel heeft bereikt; ChristenUnie, SGP, LPF en Wilders: een enorme vergissing’, *Het Parool*, 22 december 2004, 6.

¹⁵⁵ ANP, *EU-Top – Tweede Kamer: LPF: Besluit historische vergissing*, 17 december 2004.

hebben gekeken naar politieke criteria en geen oog hebben voor de praktische gevolgen van toetreding.¹⁵⁶ Opmerkelijk genoeg beperkt Herben zich in dit persbericht vooral tot praktische implicaties van Turkse toetreding, die mogelijk voor economische en politieke problemen zou kunnen zorgen door respectievelijk de invoering van vrij verkeer van personen en de uitbreiding van de Uniegrenzen – met andere woorden, hier voert Herben rationele argumenten tegen toetreding van Turkije aan.

Tijdens het Tweede Kamerdebat over de toetredingsonderhandelingen met Turkije werd echter ook gewezen naar de islamitische eigenschappen van Turkije. Herben stelde dat Erdogan (de Turkse premier) met zijn politieke partij in het Europese Parlement zou komen en daar een machtspositie kon verwerven. Dit terwijl Turkije in juni 2004 als gastheer van de Organisatie van de Islamitische Conferentie (OIC) een artikel ondertekende dat begrip uitspreekt voor de islamitische sharia-wetgeving, waaronder bijvoorbeeld ook steniging valt. Herben en collega Geert Wilders concludeerden dat ‘op 21 december [de dag dat toetredingsonderhandelingen met Turkije werden goedgekeurd door de Tweede Kamer], de kortste dag, daalt letterlijk en figuurlijk de duisternis over Europa’.¹⁵⁷

Begin 2005 vatte Mat Herben nog eens kort samen waarom de LPF tegen toetreding van Turkije was, waarbij de islam een minder belangrijke rol werd toegekend: ‘Eigenlijk is de islam bijzaak. Hoofdzaken zijn de mensenrechten, de migratiestromen, de stemverhoudingen in het Europees Parlement, de veiligheid en de draagkracht van Europa.’¹⁵⁸ Zowel rationele als niet-rationele argumenten spelen dus een belangrijke rol in het nieuwe politieke discours rondom de toetreding van Turkije. De “casus-Turkije” werd mede door de LPF een bekend *issue*.¹⁵⁹ Het is nu nog zaak te onderzoeken hoe de gevestigde partijen hierop reageerden. Voeren zij ook niet-rationele argumenten aan in het debat? Eerst zal ik echter nog de standpunten van de huidige grootste eurosceptische partij onderzoeken: de Partij voor de Vrijheid (PVV).

Hedendaags rechts-populisme. De Partij voor de Vrijheid

De Partij voor de Vrijheid is opgericht door Geert Wilders, die zich op 3 september 2004 van de VVD afscheidde en vervolgens alleen politiek bleef bedrijven in de Tweede Kamer onder de naam Groep Wilders – wat in 2006 de Partij voor de Vrijheid zou worden. Wilders stapte uit de VVD-fractie omdat hij niet wilde instemmen met een eventueel lidmaatschap van Turkije in de Europese Unie. Wilders: ‘Ik was, ben en blijf tegen toetreding van Turkije tot de EU en daar kan ik geen compromis over aanvaarden.’¹⁶⁰

Al kort na zijn afscheid van de VVD kreeg Wilders veel media-aandacht. In een interview met *het Parool* beschreef hij kort waarom hij tegen Turkse toetreding is. ‘Ik ben niet anti-Turkije, dat land is een belangrijke Navo-bondgenoot. Maar Turkije hoort niet bij Europa. Door de Europese grondwet krijgen landen met veel inwoners meer invloed. Turkije

¹⁵⁶ ANP, *EU-Turkije: LPF doet commissiewerk af als ‘broddelwerk’*, 6 oktober 2004.

¹⁵⁷ Lijst Pim Fortuyn, LPF: ‘Fort Europa wordt zandkasteel’, 21 december 2004 (in online archief te vinden via <http://www.nieuwsbank.nl/inp/2004/12/21/F220.htm>).

¹⁵⁸ M. Herben, ‘Het kabinet is zelf populistisch’, *de Volkskrant*, 27 januari 2005.

¹⁵⁹ Het feit dat het in de media specifiek werd aangehaald als belangrijk punt rondom de Europese verkiezingen illustreert dit. Zie bijvoorbeeld: R. van den Boogaard, ‘Klein rechts wil Turkije niet in de EU’, *NRC Handelsblad*, 20 maart 2004, 6.

¹⁶⁰ ANP, *Tweede Kamer – Tweede-Kamerlid Wilders stapte uit VVD-fractie*, 3 september 2004.

zal excessieve zeggenschap krijgen. Dat is ongewenst.¹⁶¹ Hier uit Wilders zowel een rationeel (vrees voor verlies van nationale soevereiniteit aan een nieuwe lidstaat) alsmede een niet-rationeel argument (“Turkije hoort niet bij Europa”). Toen eind 2004 de EU een definitief besluit nam over het starten van onderhandelingen, was Wilders één van de felste critici. Hij stelde dat toenmalig minister van Buitenlandse Zaken Ben Bot de ‘kampioen van arrogantie’ was omdat hij de “wensen van de kiezer” aan zijn laars lapte, gezien een meerderheid van de Europese bevolking tegen toetreding van Turkije zou zijn. Daarnaast vond Wilders dat Turkije niets te zoeken heeft in de EU, want ‘er is al genoeg islam aan deze kant van de Bosporus’.¹⁶² Naast het electorale argument wordt dus eveneens het niet-rationele identiteitsargument prominent aangedragen.

In 2006 nam de PVV voor het eerst deel aan de Tweede Kamerverkiezingen en wist het 5,89% van de stemmen te veroveren, wat gelijkstond aan negen zetels.¹⁶³ Als nieuwkomer in de Tweede Kamer kan dat een fors signaal worden genoemd. De partij had in tegenstelling tot de gevestigde politieke partijen geen uitgebreid verkiezingsprogramma geschreven, maar enkel een kort pamflet. Deze bevatte echter wel de kernpunten waarop de partij de daaropvolgende jaren zou voortborduren. Op gebied van de Europese Unie is ze kort: ‘Geen nieuwe landen bij de Europese Unie’ en specifieker: ‘Turkije in de EU dan Nederland eruit’.¹⁶⁴ Bij de Tweede Kamerverkiezingen in 2010 werd laatstgenoemde praktisch exact herhaald. Waar de LPF enkel stelde dat er een bindend referendum moest worden gehouden over toetredende landen, sluit Wilders een potentieel Turks lidmaatschap van de Europese Unie kortweg uit.¹⁶⁵

Voor toelichting over het *waarom* moet de website van de Europarlements-fractie van de PVV worden opgezocht. Bij de standpunten staat een speciaal kopje over Turkije: ‘Turkije nooit welkom’. Daar wordt gesteld dat er in 2050 zo’n 100 miljoen Turken zijn, die als EU-land met de grootste bevolking de dienst uit zouden kunnen maken in Brussel ‘en dus in Nederland’. Specifiek wordt gewezen op het gevaar van massa-immigratie. Kortom: ‘de PVV zegt: Turkije nooit lid van de EU, ook niet over honderd jaar. De islamitische cultuur staat haaks op onze cultuur.’¹⁶⁶ Het feit dat Turkije al bijna een eeuw een seculiere republiek is, gebonden aan het Europese Verdrag voor de Rechten van de Mens en gefundeerd op de beginselen van de Franse Revolutie en de idealen van de Verlichting doet daar niets aan af.¹⁶⁷ Een land met een overwegend islamitische bevolking en islamitische cultuur hoort volgens de PVV niet in Europa thuis.

Dit alles betekent niet dat de PVV ongevoelig is voor rationele argumenten. Zij keert zich namelijk tegen toetreding van welk land dan ook tot de EU, want ‘ieder nieuw land

¹⁶¹ B. Soetenhorst, ‘Afgescheiden VVD-Kamerlid Geert Wilders zal campagne voeren tegen de Europese grondwet en de toetreding van Turkije tot de Europese Unie’, *Het Parool*, 8 september 2004, 6.

¹⁶² ANP, *Tweede Kamer – EU-top: Weinig waardering voor 'draai' CDA*, 21 december 2004.

¹⁶³ Kiesraad, ‘Verkiezingsuitslagen Tweede Kamer 1918 – heden’,

<http://www.verkiezingsuitslagen.nl/Na1918/Verkiezingsuitslagen.aspx?VerkiezingsTypeId=1> (met als invoer het jaartal 2006).

¹⁶⁴ Partij voor de Vrijheid, ‘Verkiezingspamflet’ (versie 22 november 2006),

<http://pvv.nl/index.php/component/content/article/30-publicaties/788-verkiezingspamflet.html> (16 april 2011).

¹⁶⁵ M. Nieuwenhuis, ‘Geert is geen Pim: Zesmaal PVV vs. LPF’, *Dagblad de Pers*, 5 mei 2009.

¹⁶⁶ Partij voor de Vrijheid Europa, ‘Standpunten PVV’ (versie onbekend), <http://www.pvv-europa.nl/index.php/visie/standpunten.html> (16 april 2011).

¹⁶⁷ A. Durmus & E. Köse, ‘Tien keer ja tegen Turkije’, *de Volkskrant*, 26 november 2009, 11.

betekent nog meer geld naar Europa en nog minder zeggenschap voor Nederland'.¹⁶⁸ De Partij voor de Vrijheid hanteert dus ook rationele argumenten: meer Europa betekent namelijk minder soevereiniteit voor het "eigen land" en bovendien kost het veel geld, waarmee de partij een economisch belang uit.

Concluderend kan worden gesteld dat de PVV niet onontvankelijk is voor rationele argumenten, maar dat zij op basis van niet-rationele argumenten Turkije *definitief* buiten de Europese Unie wenst te houden. Daarbij doel ik op de identiteitskwestie: Turkije hoort volgens de partij niet bij Europa en de islamitische eigenschappen van het land staan haaks op de joods-christelijke traditie van de Europese landen. Daarnaast gebruikt de partij ook andere niet-rationele argumenten tegen toetreding, zoals het draagvlak onder de bevolking en de vrees voor massamigratie.

Nederlandse liberalen en Turkije. De VVD en EU-uitbreiding

Als centrumrechtse liberale partij is de VVD één van de traditionele machthebbende partijen in het Nederlandse politieke bestel. Om te achterhalen welke argumenten gevestigde partijen als de VVD in het debat omtrent uitbreiding van de Europese Unie voeren, zal ik de verkiezingsprogramma's vanaf 1998 onderzoeken. Zo kan ik constateren of er door de opkomst van succesvolle populistische partijen wijzigingen in het type van de gebruikte argumenten hebben plaatsgevonden.

De VVD stelt zich in haar verkiezingsprogramma van 1998 in het algemeen gunstig op ten aanzien van Europese integratie. Volgens de liberalen leverde het een 'belangrijke bijdrage aan duurzame politieke en economische stabiliteit in Europa'. Over uitbreiding is het kort: toetredende landen moeten simpelweg aan de gestelde eisen voldoen.¹⁶⁹ De "tien punten" van de VVD waar ze de Europarlements-verkiezingen van 1999 in ging noemden de beweegredenen voor de steun tot uitbreiding van de Unie: 'uitbreiding zorgt voor stabiliteit aan onze oostgrenzen en voor nieuwe afzetmarkten'.¹⁷⁰ Ook na 2002 stelde de partij dat uitbreiding een "positieve ontwikkeling" is, hoewel het geen doel op zich mag worden. De nadruk blijft liggen op strikte handhaving van de Kopenhagen-criteria.¹⁷¹ Pas in 2010 werd de casus Turkije specifiek genoemd, zowel in het Tweede Kamer- als het Europarlementsprogram. Daarin werden dezelfde spelregels als voor de andere landen genoemd.¹⁷² Opmerkelijk is dat voor het eerst werd gerept over voldoende draagvlak voor uitbreiding in de maatschappij.¹⁷³ Over een referendum van wat voor aard dan ook was voorheen niet gesproken.

In de media werd de casus-Turkije echter al eerder kritisch bekeken. In een onderzoek van het *NRC Handelsblad* gaf de VVD in de aanloop naar de Europarlementsverkiezingen van 2004 al aan dat er te zijner tijd een referendum over Turkse toetreding in Nederland moest worden gehouden.¹⁷⁴ In een interview stelde VVD-lijsttrekker Jules Maaten dat Turkije

¹⁶⁸ PVV Europa, 'Standpunten'.

¹⁶⁹ VVD, *Investeren in uw toekomst* (Verkiezingsprogramma 1998) 41-42.

¹⁷⁰ VVD, *De VVD zegt waar het op staat: VVD-10 punten Europese Verkiezingen 10 juni 1999* (Verkiezingsprogramma Europarlement 1999) 2.

¹⁷¹ VVD, *Ruimte, respect en vooruitgang* (Verkiezingsprogramma 2002) 46.

¹⁷² VVD, *Orde op zaken* (Verkiezingsprogramma 2010) 38.

¹⁷³ VVD, *VVD voor een werkend Europa* (Verkiezingsprogramma Europarlement 2009) 5.

¹⁷⁴ Boogaard, 'Klein rechts wil Turkije niet in de EU', 6.

nog niet in de verste verte klaar was voor toetredingsonderhandelingen.¹⁷⁵ In september dat jaar – een week nadat Geert Wilders uit de VVD-fractie was getreden – pleitte ook VVD-leider Jozias van Aartsen voor het houden van een referendum. Het is zeer waarschijnlijk dat hij zich hiervoor uitsprak om Wilders gedeeltelijk de wind uit de zeilen te nemen, wat andere partijen destijds al opmerkten.¹⁷⁶

In oktober steunde de VVD als regeringspartij de beslissing om de onderhandelingen te starten, maar deed dat alleen omdat de mogelijkheid tot beperking van de migratiestroom was geboden.¹⁷⁷ VVD-Kamerlid Van Baalen toonde zich ook tevreden met de garantie dat de onderhandelingen op ieder moment stopgezet zouden kunnen worden.¹⁷⁸ De partijfractie was echter verdeelder. Van Aartsen vond het noemen van een datum waarop de onderhandelingen konden beginnen ‘vreemd en een beetje prematuur’. Ook het landbouwbeleid zou voor toetreding moeten worden hervormd.¹⁷⁹ Kamerlid Fadime Orgu was positiever. Volgens haar biedt toetreding van Turkije veel handelsvoordelen, zeker voor Nederland dat één van de grootste investeerders in Turkije is. Het wegnemen van belemmeringen en bureaucratische zaken vergemakkelijken het handelsproces. Wel stelde Orgu dat het toetredingsproces zeker tien tot vijftien jaar zou gaan duren, vooral omdat er op het terrein van mensenrechten nog veel verbeterd moest worden.¹⁸⁰

In de aanloop naar de EU-beslissing zette Van Baalen uitgebreider uiteen waarom de toetredingsonderhandelingen zouden moeten kunnen beginnen. Volgens hem is een modern, seculier en welvarend Turkije een aanwinst voor de Europese Unie. Afspraak is afspraak en Turkije heeft al lang toezeggingen ontvangen van de Unie dat het uiteindelijk lid kan worden. Over de identiteitskwesitie was hij kort: ‘Voor de VVD valt het niet te accepteren dat Europa van zijn afspraken terugkomt omdat we er nu ineens achter zijn gekomen dat de overgrote meerderheid van de Turkse bevolking moslim is. De VVD discrimineert niet op basis van geloofsovertuiging; dat past een liberale partij niet. Gezien de ligging op de grens van Europa en Azië is Turkije misschien een twijfelgeval, maar die twijfel is in het voordeel van Turkije beslist’. Belangrijker is het om op de voordelen van de Turkse identiteit te wijzen: ‘[Turkije is] sinds 1912 een seculiere staat, waar de bevolking een gematigde vorm van de islam belijdt. Dat zou ook een voorbeeldfunctie kunnen hebben voor de moslims in West-Europa.’¹⁸¹ Van Baalen wees echter ook op rationele argumenten voor toetreding van Turkije: ‘Wie de strijd tegen het internationale terrorisme serieus neemt, kan niet om Turkije heen. Turkije is zowel binnen als buiten de Navo, Raad van Europa en OVSE een solide bondgenoot van West-Europa gebleken. Wie de vrede in het Midden-Oosten serieus neemt, kan niet om Turkije heen. Turkije heeft goede relaties met zowel Israël als zijn Arabische burens en de Palestijnen. Wie versterking van de interne markt serieus neemt, kan niet om Turkije heen. Het land met zijn bijna zeventig miljoen inwoners zal zich tot de economische motor op de zuidflank van de EU ontwikkelen’. Daarnaast stelde van Baalen dat toetreding van Turkije de EU dwingt

¹⁷⁵ ‘Europese verkiezingen: 9 vragen voor negen lijsttrekker’, *Leeuwarder Courant*, 5 juni 2004.

¹⁷⁶ ‘VVD-idee voor referendum Turkije volop bekritiseerd’, *Haagsche Courant*, 11 september 2004.

¹⁷⁷ ANP, *EU-Turkije: Brussel legt Turkije strenge voorwaarden op*, 6 oktober 2004.

¹⁷⁸ ‘Toetreding Turkije EU: Gemengde reacties op advies over Turkije’, *Brabants Dagblad*, 7 oktober 2004.

¹⁷⁹ ‘Regeringspartijen vallen kabinet af’, *Het Parool*, 7 oktober 2004.

¹⁸⁰ ‘Een paradijsje’, *Twentsche Courant*, 17 december 2004.

¹⁸¹ H. van Baalen, ‘Modern Turkije na 2014 aanwinst voor EU’, *Het Parool*, 16 december 2004.

zich te hervormen en op de hoofdlijnen te concentreren. Bevoegdheden worden dan geheel of gedeeltelijk teruggegeven aan de lidstaten, wat hij als een positieve ontwikkeling ziet.

Kortom, de VVD is op zowel economische als (geo)politieke grond voor toetreding van Turkije. Niet-rationele argumenten komen wel in het discours naar voren, maar worden in tegenstelling tot bij de LPF en de PVV niet extra benadrukt en soms bestreden. De eisen om Turkije buiten het vrij verkeer van personen te houden en het openhouden van de optie van een referendum zijn daar uitzonderingen op. Het lijkt erop dat deze standpunten zijn aangenomen in reactie op druk van de populistische partijen, die met hun standpunten electoraal succes wisten te boeken.

Duidelijke reactie op de populistische uitdaging. De PvdA

De Partij van de Arbeid (PvdA) kan worden gekenmerkt als de centrumlinkse grootmacht in het Nederlandse politieke bestel. Het verkiezingsprogramma van 1998 beperkt zich tot de uitbreiding met de Centraal- en Oost-Europese landen. Desondanks loont het te bestuderen wat de argumenten zijn die de PvdA aandraagt in haar program, waar ze zich uitspreekt vóór uitbreiding van de Europese Unie. Op die wijze kan immers worden vergeleken of Turkije anders wordt behandeld dan andere lidstaten, bijvoorbeeld op grond van niet-rationele argumentvoering.

Volgens de sociaaldemocraten was de uitbreiding met de Centraal- en Oost-Europese landen 'een kwestie van solidariteit en van eigenbelang. Hun veiligheid is ook onze veiligheid. Dat geldt voor de gevolgen van etnische conflicten, van economische ellende en defecte kerncentrales. (...) Bovendien: hun economische ontwikkeling is ook onze economische ontwikkeling. Nieuwe snel groeiende markten bieden kansen voor Nederlandse bedrijven.'¹⁸² De PvdA legde haar steun voor uitbreiding van de EU dus uit op basis van rationele argumenten: veiligheid en economische belangen spelen een grote rol. Echter speelt ook hier de identiteitskwestie in rol, zij het in *positieve* zin: 'Uitbreiding (...) is vooral een essentiële stap in de richting van een nieuw, ongedeeld Europa, waarin de traditionele kloof tussen Oost en West wordt overbrugd'.¹⁸³ Deze positieve uitkijk op EU-uitbreiding doet de PvdA ook constateren dat Europese landen die voorlopig nog geen lid kunnen worden (op basis van de Kopenhagen-criteria) wel uitzicht moet worden geboden op een geleidelijke intensievere samenwerking met de EU.

In de media sprak de PvdA zich wel uit over de kwestie-Turkije. PvdA-Europarlementariër Dankert stelde dat Turkije onder dezelfde voorwaarden als de Midden- en Oost-Europese landen lid zou mogen worden. Daarnaast vond hij dat de discussie over het verschil in cultuur en beschaving tussen Europa en Turkije een non-discussie is. Deze was opgeworpen door VVD-leider Bolkestein in 1997. PvdA-buitenlandwoordvoerder Van Traa verklaarde dat het 'moet gaan over de argumenten voor toetreding en niet over sentimenten'.¹⁸⁴

De verkiezingsprogramma's van 2002 en 2003 tonen weinig wijzigingen ten opzichte van 1998.¹⁸⁵ De LPF kwam in deze periode op, maar de kwestie-Turkije werd door hen niet

¹⁸² Partij van de Arbeid, *Een wereld te winnen* (Verkiezingsprogramma 1998) 65.

¹⁸³ Ibidem.

¹⁸⁴ ANP, *EU-Turkije; PvdA: Turkije zelfde kans op EU-lidmaatschap als Oosteuropese landen*, 12 april 1997.

¹⁸⁵ Zie de verkiezingsprogramma's van 2002 en 2003, beiden *Samen voor de Toekomst* genoemd. Zie respectievelijk hoofdstuk 4.2.1 (subkop: 'voor uitbreiding Europese Unie') en 9. Nederland: internationaal solair

sterk benadrukt, zoals ik hierboven heb beschreven. Ook in de media verwelkomde de PvdA Turkije nog altijd ‘op voorhand’ als lidstaat, mits er aan de Kopenhagen-criteria werd voldaan.¹⁸⁶ In de Europarlementsverkiezingen van juni 2004 wees de partij vooral op de positieve kanten van toetreding: ‘het zorgt voor duurzame vrede en stabiliteit en Nederland kan veel verdienen aan dit exportland met 64 miljoen inwoners’.¹⁸⁷

Pas aan het einde van 2004 ontstond er een breuk in dit beeld. De PvdA maakte bekend dat ze tevreden was met het voortgangsrapport over Turkije van de Commissie. Die zou in december de basis vormen waarop de EU-landen zouden beslissen of de toetredingshandelingen zouden kunnen beginnen. PvdA-kamerlid Timmermans lichtte het partijstandpunt toe door te stellen dat Turkije moet blijven voldoen aan de criteria, maar dat het uiteindelijk een politiek besluit blijft of het land toetreedt. Daarnaast stelde hij dat de EU “terecht” strenger is jegens Turkije vergeleken met de eerder dat jaar toegetreden Midden- en Oost-Europese landen, want ‘Turkije is een groot land en de kloof tussen EU en Turkije is vele malen groter dan met de net toegetreden landen’. Tot slot maakt de PvdA bekend dat ze het verstandig vond om een overgangsperiode te bedingen voor het vrij verkeer van werknemers.¹⁸⁸

Het is een opmerkelijke wijziging in de opstelling van de PvdA, die zich hier veel kritischer dan voorheen opstelde. Het verkiezingsprogramma van 2006 vertoont deze wijzigingen ook. De Midden- en Oost-Europese landen (met uitzondering van Bulgarije en Roemenië) waren inmiddels toegetreden, terwijl in 2004 de Europese Unie had besloten de toetredingsonderhandelingen met Turkije te starten - een besluit dat de PvdA overigens wel steunde. Op het nationale niveau hadden eerst de LPF en later (en scherper) de PVV hun kritiek op Turkse toetreding geuit, die veel steun genoten van de Nederlandse bevolking. Dat blijkt niet alleen uit hun electorale successen maar ook uit een blik op de Eurobarometer.¹⁸⁹ Daaruit blijkt dat het aantal Nederlandse burgers dat tegen toetreding van Turkije was tussen november 2001 en juni 2005 steeg met 12%. Die stijging is vooral te verklaren doordat het aantal kiezers dat “weet niet” beantwoordde sterk daalde. De toenemende aandacht voor Turkije, voornamelijk vanuit de rechts-populistische partijen, biedt daar een verklaring voor.

(subkop ‘h’). Beiden leggen de nadruk op het belang van uitbreiding voor handhaven stabiliteit en vrede in Europa, alsmede de aanpak van grensoverschrijdende problemen en de economische kansen. Het program van 2002 noemt specifiek ook een ‘sociaal en cultuur-uitwisselingsprogramma’ – een positieve kijk op de identiteitskwestie.

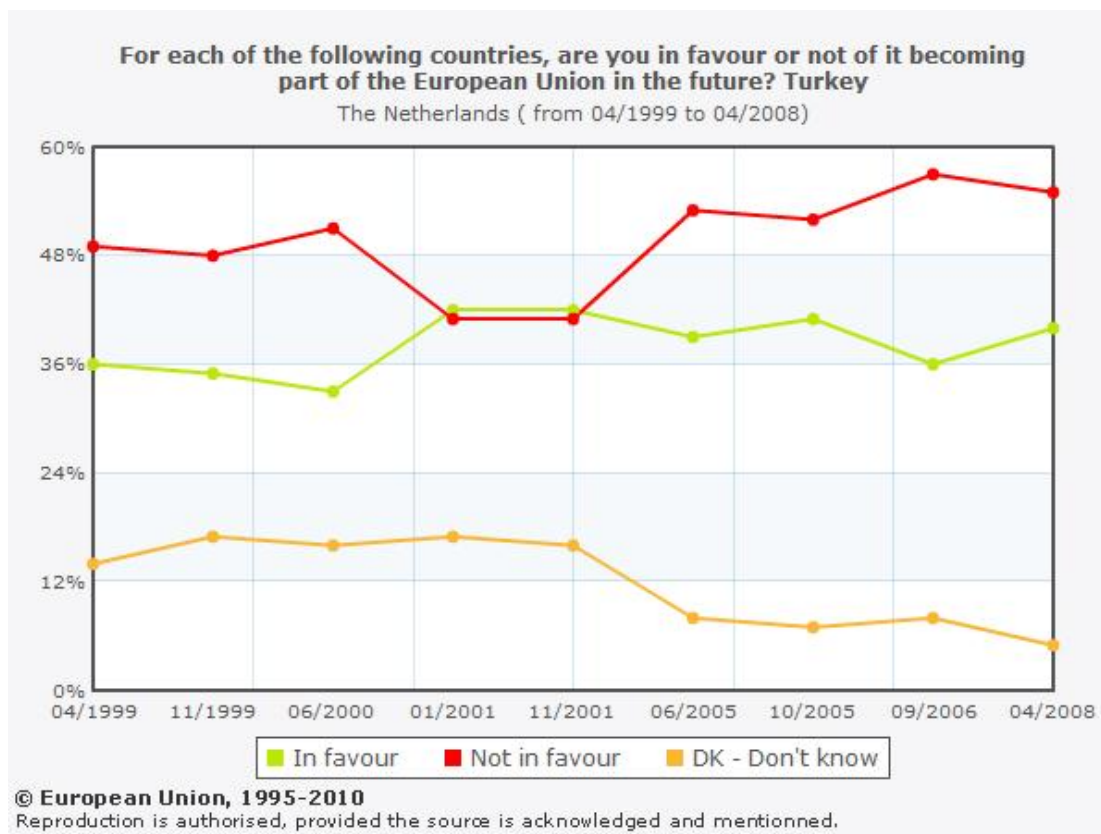
¹⁸⁶ Zie bijvoorbeeld G. Korevaar, ‘Top of flop werkt niet met Turkije’, *Haagsche Courant* (3 april 2004) Buitenland 1 & ANP, *Europese verkiezingen: Standpunten overzicht politieke partijen* (2 juni 2004).

¹⁸⁷ Houtman, ‘Schimmig debat over kansen Turkije’.

¹⁸⁸ ANP, *EU – Turkije: PvdA tevreden over oordeel Commissie over Turkije*, 6 oktober 2004.

¹⁸⁹ Automatisch gegenereerde tabel op de Eurobarometer website:

http://ec.europa.eu/public_opinion/cf/index_en.cfm, middels de de hoofdvraag: 37: ‘For each of the following countries, are you in favour or not of it becoming part of the European Union in the future?’ en als subvraag ‘Turkey’. Als region is ‘the Netherlands’ gekozen en als tijdsbestek 1999.04 t/m 2008.04.

De parlementaire alsmede electorale druk om een duidelijk standpunt te geven inzake de toetreding van Turkije leidde ertoe dat politieke partijen over het gehele spectrum de casus in hun verkiezingsprogramma opnamen. Bovendien waren ze er veelal kritischer over dan voorheen openlijk werd geuit.

De PvdA is daar het schoolvoorbeeld van. De partij begint het kopje over uitbreiding van de Europese Unie in het verkiezingsprogramma van 2006 wederom door vast te stellen dat Europese uitbreiding “welvaart en democratie” heeft verspreid. De voorbereidingen voor uitbreiding met andere landen (waaronder Turkije) kunnen ‘in principe’ worden voortgezet. Echter, meteen daarna wordt duidelijk dat de PvdA hier eisen aan stelt – die verdergaan dan simpelweg voldoen aan de Kopenhagen-criteria, wat het enige criterium voor de PvdA was om toetreding van de Centraal- en Oost-Europese landen te steunen. Ditmaal wil de PvdA niet alleen een ‘strikttere handhaving van de toetredingscriteria [van Kopenhagen]’, maar ook ‘de opnamecapaciteit van de Europese Unie is een criterium’. Daarnaast moet de EU voor verdere uitbreiding plaatsvindt eerst zelf hervormen ‘op het gebied van landbouwsubsidies, structuurfondsen en alleen dát Europees regelen wat Europees geregeld moet worden. Effectieve en democratische besluitvorming van de uitgebreide Unie moet worden gegarandeerd’. Daarbij eindigt het niet: terwijl het Akkoord van Schengen over vrij personenverkeer binnen de Unie voor de uitbreidingsgolf met de Centraal- en Oost-Europese landen nog heilig was¹⁹⁰, wordt in het program van 2006 gesproken over de mogelijkheid om vrij verkeer van personen tijdelijk te beperken als de welvaartsverschillen te groot zijn.

¹⁹⁰ Zie PvdA-verkiezingsprogramma van 2002, hoofdstuk 4.2.1. onder het kopje ‘Criteria voor uitbreiding’. Citaat: ‘Het akkoord van Schengen over vrij verkeer van personen zal ook op de toetreders van toepassing zijn, zodat de Unie nieuwe buitengrenzen krijgt (...) Vrij verkeer van personen wordt direct na of mogelijk vooruitlopend op toetreding mogelijk.’

Bovendien is de PvdA voorstander geworden van een correctief referendum, omdat voor verdere uitbreiding van de Unie draagvlak onder de bevolking nodig is.¹⁹¹

De identiteitskwesie wordt niet kritischer bekeken. Op de standpuntenpagina van de PvdA-website wordt simpelweg gesteld dat ‘Turkije op termijn lid kan worden van de Europese Unie, mits het land voldoet aan de voorwaarden die gesteld worden voor toetreding’.¹⁹² Daarnaast wordt wederom gewezen naar de rationele meerwaarde van een Turkije binnen de EU, maar ook op de positieve identiteit van een Turkije in Europa: ‘[Turkije in de Europese Unie] geeft bovendien zicht op en vertrouwen in de mogelijkheid dat een land met een grote moslimbevolking in staat is zich te ontwikkelen tot een stabiele en democratische rechtsstaat’.¹⁹³

Desondanks geeft het verkiezingsprogramma van 2006 de druk van de rechtspopulisten weer. Hoewel de PvdA haar antwoord op de vraag ‘Hoort Turkije bij Europa’ niet wijzigt, zijn de striktere normen die de partij hanteert ten aanzien van een uiteindelijke toetreding tekenend. Sommige argumenten voor het uitstel van toetreding zijn te verklaren vanuit de rationele theorieën, maar anderen – zoals het beperken van het vrij verkeer van personen en de invoering van een correctief referendum – lijken enkel in het programma te zijn opgenomen door de populistische druk. Beiden behoren niet tot de rationele tegenargumenten zoals opgesomd in het voorgaande hoofdstuk.

Het CDA en Turkije

De laatste traditionele grootmacht is het CDA. Sinds de Tweede Wereldoorlog heeft de christendemocratische partij (of één van haar voorgangers) vrijwel onafgebroken regeringsmacht gehad. Uitzonderingen daarop waren de twee Paarse kabinetten (1994-1998 en 1998-2002). In de beginperiode van mijn onderzoek (1998) zat het CDA dus niet in de regering.

Het CDA-verkiezingsprogramma van 1998 spreekt slechts in zeer algemene termen over uitbreiding. De partij stelde dat ‘de eenwording met Europa en de uitbreiding met Midden- en Oost-Europese landen (...) goed [is] voor heel Europa. En ook voor Nederland is zij van belang voor een sterkere economische basis en een betere garantie voor vrede’.¹⁹⁴ In tegenstelling tot de PvdA, die zoals gezegd de identiteitskwesie een non-discussie vond, wees het CDA echter wél op een Europa als ‘waardengemeenschap’. In het Europese verkiezingsprogramma van 1999 werd dat opnieuw bevestigd: ‘Europese integratie mag de religieuze, regionale, taalbepaalde of culturele identiteit van de burgers niet bedreigen. Integendeel, de EU moet in al haar activiteiten rekening houden met het eigen karakter van cultuur en de diversiteit van de culturen in Europa respecteren (...) Actuele uitdagingen als uitbreiding van de Unie, globalisering, de informatie- en communicatietechnologievragen een Europese publieke dialoog over waarden en normen. Daarom respecteert en steunt de Unie de rol van organisaties op christelijke of levensbeschouwelijke identiteit.’¹⁹⁵

¹⁹¹ Partij van de Arbeid, *Het Nederland van morgen* (Verkiezingsprogramma 2006) 56.

¹⁹² Partij van de Arbeid, ‘Toetreding Turkije | internationaal | Standpunten | PvdA’ (versie onbekend), <http://nu.pvda.nl/standpunten/internationaal/Toetreding+Turkije.html> (16 april 2011).

¹⁹³ Ibidem.

¹⁹⁴ CDA, *Samenleven doe je niet alleen* (Verkiezingsprogramma 1998) 7.

¹⁹⁵ CDA, *Op weg naar de 21^e eeuw* (Verkiezingsprogramma Europarlement 1999) 4.

Net als de PvdA is het CDA wel van mening dat Turkije binnen “Europa” hoort. In de aanloop naar de EU-beslissing over het starten van onderhandelingen in 2004 werd CDA-Europarlementariër Arie Oostlander de vraag gesteld of een moslimland bij de EU hoort. Hij antwoordde simpelweg dat die vraag al is beantwoord; het EU-besluit was al in 1999 gemaakt.¹⁹⁶ In de media verwees het CDA ook naar het seculiere karakter van Turkije.¹⁹⁷ Wel hield de partij net als de VVD de boot stevig af: volgens lijsttrekker Camiel Eurlings is ‘in het gunstigste scenario (...) Turkije over tien of vijftien jaar klaar voor toetreding’.¹⁹⁸

Toch werd eind dat jaar besloten dat de toetredingsonderhandelingen konden beginnen – ironisch genoeg werd die beslissing genomen tijdens het Nederlands voorzitterschap van de Europese Unie en was dus de CDA-regering onder leiding van Jan Peter Balkenende daarvoor verantwoordelijk.¹⁹⁹ Die ironie bleef niet onopgemerkt. De CDA-fractie had zich dat jaar uitgesproken tegen het starten van onderhandelingen. Prominente CDA’ers als Eurlings en Verhagen stelden in de media dat Turkije simpelweg nog onvoldoende voldeed aan de (met name politieke) criteria.²⁰⁰ Daarmee keerden zij zich tegen hun partijgenoten Jan-Peter Balkende en minister van Buitenlandse Zaken Ben Bot.²⁰¹ Balkenende sprak over de noodzaak tot het voorkomen van een “clash of civilizations” tussen het Westen en de islamitische wereld. Hij stelde zich gastvrij op tegen Turkije.²⁰² Zonder steun van de CDA-fractie ging hij uiteindelijk naar de EU-top waar de voor Turkije positieve beslissing werd genomen. Achteraf noemde hij dat zelf het ‘pareltje van ons voorzitterschap’.²⁰³ Ook de fractie ging morrend akkoord met de beslissing, ondanks dat het kabinet de wensen van de fractie niet had ingewilligd.²⁰⁴

Turkije komt pas in het EP-verkiezingsprogramma van 2009 en het Tweede Kamer-program van 2010 voor als specifieke casus. Ook toen constateerde het CDA enkel dat het land nog niet aan de gestelde criteria voldoet en dat significante hervormingen vereist zijn. Verder wil de partij alle eerder gemaakte afspraken tussen Turkije en de Europese Unie volledig nakomen.²⁰⁵

Het CDA heeft niet aan de populistische druk toegegeven en is haar standpunt inzake uitbreiding van de EU het afgelopen decennium ongewijzigd gebleven – ook toen Turkije specifiek en herhaaldelijk ter sprake kwam. Desondanks handhaven ook de christendemocraten niet-rationele argumenten. Ze zien Europa als een waardevolle waardengemeenschap. Ze rekenen Turkije wel als potentieel lid van deze Europese identiteit. Net als bij de PvdA is er dus sprake van een positieve kijk op de Europese identiteit.

¹⁹⁶ G. Korevaar, ‘Top of flop werkt niet met Turkije’, *Haagsche Courant*, 3 april 2004, Buitenland 1.

¹⁹⁷ Boogaard, ‘Klein rechts wil Turkije niet in de EU’, 6.

¹⁹⁸ Houtman, ‘Schimmig debat over kansen Turkije’.

¹⁹⁹ R. Moerland, ‘Koppige ‘ex-jeune premier’ ontwikkelt zich snel ; Balkenende moet tijdens EU-voorzitterschap Europa goed gevoel en zichzelf meer allure geven’, *NRC Handelsblad*, 28 juni 2004, 2.

²⁰⁰ ‘CDA vindt Turkije niet rijp voor EU’, *Algemeen Dagblad*, 7 oktober 2004.

²⁰¹ ANP, *EU-Turkije: Brussel legt Turkije strenge voorwaarden op*.

²⁰² Zie bv. M. van Weezel, ‘Bot vangt Zalm’, *Vrij Nederland* 10 juli 2004.

²⁰³ R. Plasterk, ‘Volk kan ook gelijk hebben’, *de Volkskrant*, 17 december 2004, 15.

²⁰⁴ ANP, *Tweede Kamer – EU-top: Weinig waardering voor ‘draai’ CDA*, 21 december 2004.

²⁰⁵ CDA, *Slagvaardig en samen* (Verkiezingsprogramma 2010) 90.

ChristenUnie/SGP: Europa als exclusief christelijk project

De ChristenUnie (CU) neemt in een gezamenlijke lijst met de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP) deel in de Europarlementsverkiezingen. Om die reden onderzoek ik beide partijen onder één subkopje; hun Europese standpunten verschillen immers niet. Wel zal ik van beide partijen de aparte Tweede Kamer-verkiezingsprogramma's onderzoeken.

De ChristenUnie nam in 2002 voor het eerst onder deze naam deel aan de verkiezingen. De nieuwe partij sprak zich in haar verkiezingsprogramma uit over uitbreiding van de Europese Unie. De CU stelde dat de vorderingen op het gebied van de interne markt ertoe leidden dat steeds meer beleidsterreinen geruisloos onder de Europese besluitvorming werden gebracht. Volgens de partij ontstond daarmee het gevaar van 'onnodige machtsconcentratie en onderwaardering van de verscheidenheid in Europa in cultureel, historisch en levensbeschouwelijk opzicht'.²⁰⁶ Hier wordt ten eerste een geopolitiek argument aangedragen: er bestaat angst voor het verliezen van nationale macht aan een supranationaal Europees orgaan. Bij uitbreiding van de Unie zou er daarom een herordening van bevoegdheden moeten plaatsvinden. Het principe van subsidiariteit²⁰⁷ staat bij de ChristenUnie hoog in het vaandel. Maar ook wordt de niet-rationele identiteitskwestie aangesneden, die voor de casus-Turkije van groot belang zou worden.

In 2002 stond de uitbreiding met de Centraal- en Oost-Europese landen voornamelijk hoger op de politieke agenda. Daar sprak de ChristenUnie zich dan ook over uit: 'De waarde van de ordende en vredesbrengende functie van de Europese samenwerking is groot. (...) Om deze reden is het gewenst dat een aantal landen in Midden- en Oost-Europa snel tot de Europese Unie toetreden.'²⁰⁸ De belangrijkste beperking die werd opgelegd is de mate van voldoening aan de Kopenhagen-criteria. Wel werd gesteld dat de besluitvormingsprocedure moest worden herzien, omdat unanieme besluitvorming met meer landen praktisch zeer moeilijk zou worden. Ook moest er rekening worden gehouden met de kleine lidstaten, die nooit overstemd zouden mogen worden: 'de Nederlandse regering dient de zelfstandigheid van Nederland in haar Europese beleid voorop te stellen'. Turkije werd specifiek nog niet genoemd, maar artikel 5.47 spreekt boekdelen: 'Alleen die landen die behoren tot het Europese cultuurgebied en de fundamentele beginselen van rechtsstaat en democratie respecteren, kunnen lid worden van de Europese Unie.'²⁰⁹ In het verkiezingsprogramma van 2003 wordt ditzelfde artikel met één zin uitgebreid: 'Om die reden kan Turkije niet toetreden tot de Europese Unie'.²¹⁰ Over de EU-beslissing om onderhandelingen met Turkije te starten was ChristenUnie-leider André Rouvoet eind 2004 kort: 'Toetreding van Turkije zal het einde zijn van de EU'.²¹¹ Kortom, Turkije hoort om 'geografische, historische en culturele redenen' niet bij de Europese Unie, om de samenvattende zin uit het verkiezingsprogramma van 2006 te citeren.²¹²

²⁰⁶ ChristenUnie, *Durf te kiezen voor normen* (Verkiezingsprogramma 2002) 61.

²⁰⁷ Alleen zaken die beter op Europees niveau dan op nationaal niveau kunnen worden geregeld zouden daadwerkelijk op Europees niveau geregeld moeten worden. Zie verkiezingsprogramma van 2002, p. 62.

²⁰⁸ ChristenUnie, *Durf te kiezen voor normen*, 62.

²⁰⁹ Ibidem, 63.

²¹⁰ ChristenUnie, *Samen leven naar Bijbelse waarden* (Verkiezingsprogramma 2003) LIII.

²¹¹ 'Kritiek op Turkije en lof voor Balkenende', *Leeuwarder Courant*, 22 december 2004.

²¹² ChristenUnie, *Duurzaam voor elkaar* (Verkiezingsprogramma 2006) 47.

De SGP noemde de uitbreiding van de Unie met de Midden- en Oost-Europese landen in 1998 al wenselijk. Die diende voorrang hebben op “verdieping” van Europese integratie, dat volgens de partij de nationale soevereiniteit van Nederland schaadt.²¹³ In 2002 stelde de partij dat de betreffende landen lid mochten worden (mits werd voldaan aan de Kopenhagen-criteria), maar dat institutionele hervormingen vooraf noodzakelijk waren. Daarnaast stelde de SGP dat ze ‘huiverig’ was voor een Europese Unie zonder enige vorm van sociale of culturele eenheid, waardoor zij landen als Turkije en Oekraïne principieel van lidmaatschap uitsluit. Daarnaast hecht de SGP net als de CU veel waarde aan het subsidiariteitsprincipe en het behoud van zoveel mogelijk nationale soevereiniteit.²¹⁴ In 2006 zette de SGP kort uiteen waarom zij tegen toetreding van Turkije was en is: het land hoort ‘geografisch noch cultureel-religieus bij Europa en moet dus geen lid worden van de EU’.²¹⁵ In 2010 werden de argumenten verder uitgebreid: ‘Het land ligt grotendeels niet in Europa, kent een islamitische bevolking en cultuur, wil een antiwesterse rol in het Midden-Oosten spelen, maakt inbreuk op de rechten van minderheden (christenen, Koerden en Armeniërs) en grenst direct aan Iran, Irak en Syrië. Toetreding overvraagt ook de financiële draagkracht van de EU. De SGP vindt een geprivilegieerd partnerschap tussen de EU en Turkije een prima alternatief, om de handelsrelaties en diplomatieke betrekkingen met Turkije vorm te geven. Harde voorwaarde hierbij is dat Turkije de Armeense genocide erkent.’²¹⁶

In het gedeelde ChristenUnie/SGP Europees Parlementsverkiezingsprogramma van 2004 werd Turkije uitgebreid als casus besproken. Gesteld werd dat Turkije hoofdzakelijk een Aziatisch land is, waarmee het niet-rationele geografische argument direct wordt aangehaald. Pas daarna werden rationele tegenargumenten aangevoerd: zo werd de rol van het Turkse leger in de politiek en samenleving te groot geacht en werden de rechten van religieuze en etnische minderheden onvoldoende gewaarborgd. Speciale zorgen werden uitgedragen over de positie van christelijke gemeenten; de EU moet aan blijven dringen op het respecteren van de rechten van religieuze minderheden, ook op regionaal en lokaal niveau. Daarnaast vonden de partijen de ‘cultuurhistorische en islamitische identiteit’ van Turkije, als land met 67 miljoen inwoners, een groot struikelblok. Zo wordt direct verwezen naar de identiteitskwestie en door het specifiek benoemen van het grote aantal inwoners wordt impliciet ook de vrees voor een Turks overwicht in de EU geuit.²¹⁷

Ook in de media werd veel aandacht bij de identiteitskwestie gelegd. Bij de Europese Verkiezingen van 2004 stelde lijsttrekker van de ChristenUnie/SGP Hans Blokland dat het islamitische karakter van Turkije een bezwaar is tegen EU-lidmaatschap: ‘Dat gaat de identiteit en het karakter van de EU als een mede op de joods-christelijke traditie gebaseerde waardengemeenschap aantasten’.²¹⁸ Op de website werd het land als volgt beschreven: ‘Turkije is een goede buur waar we nauwe banden mee moeten ontwikkelen en waar

²¹³ SGP, *Woord houden* (Verkiezingsprogramma 1998) 45-46.

²¹⁴ SGP, *Tot uw dienst* (Verkiezingsprogramma 2002) 54.

²¹⁵ SGP, *Naar eeuw en geweten* (Verkiezingsprogramma 2006) 56.

²¹⁶ SGP, *Daad bij het woord* (Verkiezingsprogramma 2010) 59-59.

²¹⁷ ChristenUnie/SGP, *Geloofwaardige keuzes: Manifest voor Christelijke politiek in Europa* (Verkiezingsprogramma Europarlement 2004) 27.

²¹⁸ Boogaard, ‘Klein rechts wil Turkije niet in de EU’, 6.

veranderingen ten goede moeten worden gestimuleerd. Maar een goede buurman behoort niet tot jouw gezin en woont dus ook niet bij jou in huis!'.²¹⁹

De CU/SGP-fractie was daarmee samen met de LPF de enige partij die ronduit tegen toetreding van Turkije was bij de Europese Parlementsverkiezingen van 2004. Hoewel zij ook rationele argumenten daartegen handhaven, ligt de nadruk sterk op de identiteitskwesie. Dat is voor hen tevens voldoende reden om Turkije definitief uit te sluiten van de Europese Unie. Op dit punt is zijn de ChristenUnie en de SGP het dus met de PVV eens.

GroenLinks: Turkije is welkom bij de Europese Unie

GroenLinks (GL) is samen met D66 één van de meest pro-Europese partijen in het Nederlandse parlement. Al in 1994 vond GL dat de Oost-Europese landen op termijn lid zouden moeten worden van de Unie. Dat was volgens de partij van het grootste belang, omdat juist daar baat is bij stabiliteit.²²⁰ Bij de Europarlementsverkiezingen van 1999 werd die visie wat uitgebreider toegelicht: 'Veiligheid, milieu en welvaart, in West en Oost, zijn gebaat bij het uitgommen van de scheidslijn die de Koude Oorlog door Europa heeft getrokken'.²²¹ De Kopenhagen-criteria dienden wel als belangrijke beperking. Ook stelde de partij dat de EU haar eigen besluitvormingsprocedure moest veranderen, niet enkel om de EU verder te democratiseren maar ook om soepele werking van de instituties te kunnen blijven garanderen. Ook werd Turkije voor het eerst genoemd. GroenLinks vond dat de EU afstand moest nemen van het idee dat Turkije als "moslimland" niet welkom is bij de Unie. In plaats daarvan moest er onverkort worden vastgehouden aan 'democratisering, respect voor mensenrechten en een vreedzame oplossing van het Turks-Koerdische conflict'.²²²

De hedendaagse standpuntenpagina op de website van de partij geeft verdere argumenten. Daar wordt gesteld dat Turkije nog een lange weg te gaan heeft, maar ze is op termijn wel welkom. Dat geldt niet voor Rusland, want zo'n groot land zou de verhoudingen scheef trekken. Toetreding van een nieuw land mag ook geen spanningen onder de bevolking of tussen buurlanden veroorzaken. Geografisch gezien zijn er eveneens beperkingen voor nieuwe landen: de Noord-Afrikaanse landen behoren volgens GroenLinks niet bij de EU en zouden beter "serieus werk van hun eigen regionaal samenwerkingsverbond kunnen maken".²²³ Ook een partij als GroenLinks die sterk voor toetreding van Turkije is maakt dus gebruik van gedeeltelijk dezelfde (niet-rationele) argumenten als de anti-Turkse partijen.

In het online subdossier over Turkije komen bijvoorbeeld identiteitsargumenten naar boven, maar dan in positieve zin. Als Turkije na alle eerdere toezeggingen toch geen lid zou mogen worden van de EU, zou Turkije zich afkeren tegen het Westen en 'de EU (...) de kans missen om een brug te slaan naar de democratische en hervormingsgezinde krachten in de islamitische wereld'.²²⁴ GroenLinks keert zich ook tegen het idee van Europa als "christelijke waardengemeenschap". 'De Europese cultuur bestaat in de eerste plaats uit het leren omgaan

²¹⁹ 'Bosporus grens EU', *NRC Handelsblad*, 2.

²²⁰ GroenLinks, *Verkiezingsprogramma 1994-1998* (Verkiezingsprogramma 1994) 17-18.

²²¹ GroenLinks, *Verkiezingsprogramma 1998* (Verkiezingsprogramma 1998) 21.

²²² GroenLinks, *Grip op Europa* (Verkiezingsprogramma Europarlement 1999) 8.

²²³ GroenLinks, 'Dossier: Uitbreiding van de Europese Unie' (versie onbekend), <http://europa.groenlinks.nl/dossiers/uitbreiding-europese-unie> (25 april 2011).

²²⁴ GroenLinks, 'Turkije | GroenLinks Europa' (versie onbekend), <http://europa.groenlinks.nl/turkije> (25 april 2011).

met en waarden van culturele verschillen',²²⁵ aldus een zinsnede uit het Europese verkiezingsprogramma van 1999. In 2004 werd dat nog explicieter uitgedrukt: 'De EU is geen exclusief-christelijk project'. Opmerkelijk is dat in datzelfde verkiezingsprogramma voor het eerst werd gesproken over de noodzaak tot het houden van een referendum over het starten van toetredingsonderhandelingen (met welk land dan ook).²²⁶

Overigens hecht ook GroenLinks waarde aan rationele belangen van een Turkije binnen de Unie: een modern Turkije met haar jonge bevolking is volgens GroenLinks van grote waarde voor een vergrijzend Europa. Daarnaast zou de EU met Turkije een groter gewicht uit kunnen oefenen op het wereldtoneel.²²⁷

Ook in de media toonde GroenLinks zich als een van de meest enthousiaste partijen over de toetreding van Turkije tot de EU. In het eerder aangehaalde onderzoek van *NRC Handelsblad* stelde GroenLinks-lijsttrekker van de Europarlementsverkiezingen 2004 Kathalijne Buitenweg dat de islam juist een vóórargument voor toetreding was: 'Dat zou laten zien dat moslims een plaats hebben in Europa'.²²⁸ Volgens haar was de wijze waarop partijen als het CDA en de VVD met de criteria omgingen krom: 'De liberalen zeggen dat Turkije mag toetreden als het land aan de criteria voldoet. Wat ze bedoelen is: we zijn tegen, maar dat zeggen we maar niet'.²²⁹ Wel was er ook volgens haar partij nog veel werk aan de winkel wat betreft de toetredingscriteria: 'vooral op het gebied van de mensenrechten, vrijheid van meningsuiting en de positie van het leger'.²³⁰

Joost Lagendijk, ex-Europarlementslid voor GroenLinks en oud-voorzitter van de Turkije-delegatie in het Europees Parlement, zette in een opiniestuk uiteen waarom er niet gevreesd moet worden voor de gevolgen van toetreding van Turkije. Hij verwees ten eerste naar de vroegere vrees dat de Oost-Europese landen een conservatief stempel op het EU-beleid zouden drukken. Dat is volgens hem niet uitgekomen. De Europese wetgeving zorgde er volgens Lagendijk voor dat in deze maatschappijen ruimte is ontstaan voor pluriformiteit. Politieke en maatschappelijke minderheden hebben daardoor aan zelfvertrouwen gewonnen. In Turkije voltrekt zich volgens Lagendijk een vergelijkbaar proces. Toen premier Erdogan in 2004 een wetsvoorstel om overspel strafbaar te stellen voordroeg, werd dat plan snel afgeschoten: dat kwam niet alleen door druk van de EU, maar ook door binnenlands protest.²³¹ Met andere woorden, Lagendijk betoogt dat de scheiding tussen kerk en staat zodanig is doorgevoerd in Turkije dat geen vrees hoeft te bestaan voor uitbreiding van islamitische invloed in de Europese Unie.

Vervolgens somt Lagendijk de voordelen van toetreding op. Hij stelde dat de EU het zich niet kan veroorloven Turkije uitsluitend als bufferzone te blijven beschouwen, in plaats van als een actieve partner. Toetreding van Turkije tot de EU zou laatstgenoemde meer geopolitiek gewicht geven. Bovendien zou de geografische ligging en de religieuze identiteit

²²⁵ GroenLinks, *Grip op Europa*, 8.

²²⁶ GroenLinks, *Eigenwees Europees* (Verkiezingsprogramma Europarlement 2004) 15.

²²⁷ GroenLinks, 'Turkije | GroenLinks Europa' (versie onbekend), <http://europa.groenlinks.nl/turkije> (25 april 2011).

²²⁸ Boogaard, 'Klein rechts wil Turkije niet in de EU', 6.

²²⁹ Houtman, 'Schimmig debat over kansen Turkije'.

²³⁰ GroenLinks, 'Turkije | GroenLinks Europa' (versie onbekend), <http://europa.groenlinks.nl/turkije> (25 april 2011).

²³¹ J. Lagendijk, 'Organiseer referendum over Turkse toetreding EU', *de Volkskrant*, 11 december 2004, 8.

van Turkije van cruciaal belang zijn voor de bestrijding van het moslimterrorisme. In de strijd tegen terreur is democratisering van het Midden-Oosten van belang, maar militair geweld werkt volgens Lagendijk averechts. De EU zou daarvoor een alternatief moeten bieden, in de vorm van haar diplomatieke, economische en mensenrechteninstrumentarium. ‘Onderdeel van de Europese *soft power* is de kracht van het verleidelijke voorbeeld. Met een democratisch moslimland in haar midden wint de EU aan geloofwaardigheid in het Midden-Oosten’.²³²

Ook relativeert Lagendijk het belang van de Kopenhagen-criteria. Volgens hem werden door (onder andere) CDA-politici excessieve eisen gesteld, zoals ‘nul martelingen’ en ‘honderd procent mensenrechten’. Lagendijk wijst erop dat lang niet alle EU-landen aan dergelijke extreme eisen voldoen. Hoewel de Kopenhagen-criteria van groot belang zijn, heeft de EU baat bij een reële instelling. Zo wordt noch Turkije, noch de islamitische bevolking in Europa gediskwalificeerd. Het is van groot belang de deur open te houden voor Turkije, maar als de verbetering in de mensenrechten stagneert moeten de onderhandelingen logischerwijs worden opgeschort.²³³

Wel pleitte Lagendijk voor een referendum, maar dan op Europees niveau. Dit is echter niet zozeer om naar het volk te luisteren, maar ‘als politici de Turkse toetreding presenteren als een voldongen feit, voeden zij de eurosceptis. Het gevoel dat de politiek over de hoofden van burgers heen beslist, zal jarenlang een donkere schaduw werpen over de toetredingsonderhandelingen’.²³⁴

D66: Voorstander van toetreding

Na GroenLinks is D66 de meest positieve partij over toekomstige toetreding van Turkije tot de EU. Natuurlijk stelt ze wel beperkingen op voor toetredende landen. Dat was ook het geval met de verwachte uitbreiding van de Centraal- en Oost-Europese landen in 1994. D66 stelde dat uitbreiding van de Unie en de daarmee gepaard gaande institutionele hervormingen de positie van Nederland zou verzwakken. Dat moest worden tegengegaan: de Nederlandse inbreng in de Europese Unie moest toenemen. Ook wenste D66 de regels voor besluitvorming te veranderen zodat Europa democratischer en efficiënter zou kunnen opereren.²³⁵

In het verkiezingsprogramma van 1998 werd de nadruk gelegd op strikte naleving van de toetredingscriteria, zoals het respecteren van mensenrechten. Opmerkelijk is ook dat de partij bij verdergaande integratie stelt dat de sociaal-culturele identiteit van de lidstaten moet worden gerespecteerd. Terreinen die daarmee te maken hebben moeten op het nationale niveau geregeld blijven worden (het subsidiariteitsbeginsel).²³⁶ Desondanks blijft D66 als pro-Europese partij voor verdere uitbreiding van de Unie – zowel in de diepte als de breedte.

Het program van de Europese Parlementsverkiezingen in 1999 geeft duidelijk weer waarom D66 dat is: ‘Uitbreiding van de Unie brengt meer stabiliteit met zich mee en biedt de mogelijkheid voor verdere veiligheid en een meer gelijkmatige verdeling van welvaart’. Opvallend is dat Turkije al als voorbeeld werd aangehaald; dat land werd gelijkgesteld aan de andere kandidaat-lidstaten.²³⁷ Bij de Europese Parlementsverkiezingen van 2004 stelde EP-

²³² Lagendijk, ‘Organiseer referendum over Turkse toetreding EU’, *de Volkskrant*, 11 december 2004, 8.

²³³ Ibidem

²³⁴ Ibidem.

²³⁵ D66, *Ruimte voor de toekomst* (Verkiezingsprogramma 1994) 88, 90.

²³⁶ D66, *Bewogen in beweging* (Verkiezingsprogramma 1998) 72.

²³⁷ D66, *Het succes van Europa* (Verkiezingsprogramma Europarlement 1999) 15.

fractievoorzitter Sophie in 't Veld net als haar GroenLinks-collega dat opname van Turkije een welkome demonstratie is 'dat Europa als waardengemeenschap geen christelijke club is, maar de democratische rechtsstaat als uitgangspunt heeft'.²³⁸

Ook in de praktijk verwelkomde D66 Turkije als lid. Het nieuws dat de onderhandelingen konden beginnen werd door fractieleider Dittrich warm doch realistisch ontvangen: 'Turkije is welkom, maar moet nog heel veel doen voor het kan toetreden'.²³⁹ Hij stelde dat lidmaatschap uiteindelijk voor beide partijen positieve gevolgen zou hebben. Het uitstellen van onderhandelingen zou bovendien de progressie op het gebied van mensenrechten meer schade toebrengen dan het openstellen ervan. Een referendum is volgens hem onnodig; als de wens daartoe uit de kant van politici komt, voelt Dittrich daar weinig voor. De wens tot een referendum moet vooral uit de bevolking komen. Desondanks is ook D66 net als veel andere partijen voor een beperktere doorvoering van het vrije personenverkeer. 'Daar moet eerst zorgvuldig naar worden gekeken'.²⁴⁰

In 2006 kwam Turkije voor het eerst als casus in een Tweede Kamer-verkiezingsprogramma van D66 voor. Daarin werd gesteld dat de grenzen van de Europese Unie wat D66 betreft op het Europese continent liggen. Rusland werd echter uitgesloten, vanwege het machtsevenwicht. Turkije hoort er wel bij, al was het maar wegens eerder gedane toezeggingen.²⁴¹ Op de veel gestelde vragen-pagina van D66 Europa wordt uitgebreider besproken waarom de partij voorstander is van uitbreiding – ook met Turkije : 'D66 ziet de uitbreiding van de Europese Unie als een mogelijkheid om verworvenheden als vrede, welvaart en veiligheid tevens buiten de huidige grenzen te waarborgen. (...) Iedere uitbreiding van de Europese Unie heeft zowel de Unie als de nieuwe lidstaten veel opgeleverd. Nederland heeft hier als handelsland bij uitstek sterk van geprofiteerd. De dynamische economie van Turkije - de 18^e economie ter wereld – zal hierin niet anders zijn en kan flink bijdragen aan de economische groei van de EU. D66 is voorstander van toetreding van Turkije tot de EU. Niet alleen vanwege de historische banden en de reeds gemaakte afspraken, maar vooral ook omdat het goed is voor zowel Turkije als voor de EU zelf.'²⁴² De partij keert zich tegen de "spookbeelden" die anderen opwekken rondom de kwestie Turkije. 'Het land is al vergaand geïntegreerd met de EU, onder andere middels douaneverdragen. Turkije is een seculier land en prominent lid van de NAVO. Het zal nog een tijd kunnen duren voordat Turkije de noodzakelijke hervormingen heeft doorgevoerd en voldoet aan de strenge eisen die de Kopenhagen criteria stellen op het gebied van mensenrechten, minderheden en democratie. Dit is echter geen reden om het land bij voorbaat uit te sluiten van lidmaatschap. (...) Indien een potentiële nieuwe lidstaat de zware toets van deze criteria kan doorstaan is D66 dan ook van mening dat de kernwaarden van de EU niet in gevaar zijn, maar juist verder verspreid kunnen worden.'²⁴³

²³⁸ Boogaard, 'Klein rechts wil Turkije niet in de EU', 6.

²³⁹ 'Toetreding Turkije EU: Gemengde reacties op advies over Turkije', *Brabants Dagblad*,

²⁴⁰ ANP, *EU-Turkije: D66: Turkije welkom*, 6 oktober 2004.

²⁴¹ D66, *Het gaat om mensen* (Verkiezingsprogramma 2006) 63.

²⁴² D66, 'D66 Europa – FAQ Europa' (versie onbekend), http://www.d66.nl/europa/item/faq_europa#p11 (26 april 2011).

²⁴³ D66, 'D66 Europa – FAQ Europa' (versie onbekend), http://www.d66.nl/europa/item/faq_europa#p11 (26 april 2011).

In het algemeen is D66 dus net als GroenLinks voorstander van een uiteindelijke toetreding van Turkije. De partij ziet vooral veel rationele voorargumenten, hoewel niet-rationele belangen ook aangestipt worden.

SP: Eurosceptis aan de linkerflank

De Socialistische Partij (SP) is een eurosceptische partij aan de linkerflank van het politieke spectrum. In het verkiezingsprogramma van 1994 stelde de partij dat ‘het huidige streven naar één Europese politieke, monetaire, economische en militaire dient slechts de belangen van het bedrijfsleven en met name de grote Europese multinationals. De belangen van de mensen binnen en buiten Nederland zijn niet gediend bij de devaluatie van ons land tot machteloze provincie van een ondemokratische Europese superstaat’.²⁴⁴ Hier wordt duidelijk de vrees voor verlies van nationale soevereiniteit aan een supranationale “superstaat” geuit. Over de uitbreiding met nieuwe lidstaten sprak de SP zich niet duidelijk uit. Wel stelde ze in 2002 dat er over toetreding van nieuwe landen referenda moeten worden gehouden, opdat het volk van Europa over haar eigen toekomst kan beslissen.²⁴⁵

In 2004 sprak de partij zich achteraf uit over de uitbreiding van de Unie van 15 naar 25 lidstaten. Dat leidde volgens de partij tot problemen, zoals de machtsverhouding van landen binnen de Unie en de toegenomen onderlinge economische verschillen. Eind dat jaar vond de partij ook dat het nog te vroeg was om een datum te prikken voor het starten van onderhandelingen met Turkije, maar de partij was niet principieel tegen een uiteindelijke toetreding.²⁴⁶ Bij de Europarlementsverkiezingen van 2004 sprak ook de SP zich uit voor uiteindelijk lidmaatschap van Turkije, er werd enkel verwezen naar de Kopenhagen-criteria waaraan het eerst zou moeten voldoen.²⁴⁷ Op de website is de eis tot een referendum inmiddels verdwenen en blijven enkel de Kopenhagen-criteria over als beperkende eis.²⁴⁸

In tegenstelling tot andere politieke partijen besteedde en besteedt de SP weinig aandacht aan Turkije. Het is daardoor moeilijk een conclusie over de beweegredenen van de partij te trekken. Rationele argumenten zijn echter overwegend in het minimalistische standpunt van de partij.

Conclusie: het Nederlandse politieke bestel en toetreding van Turkije

Turkije is nog niet klaar om lid te worden van de Europese Unie. Daar zijn de Nederlandse politieke partijen over het gehele spectrum het over eens. De belangrijkste reden is dat Turkije nog niet voldoet aan de gestelde voorwaarden, zoals de Kopenhagen-criteria. Er wordt echter een veel breder scala aan argumenten voor danwel tegen toetreding van Turkije aangedragen. Sommige partijen willen Turkije bijvoorbeeld nooit binnen de Unie hebben. Juist die partijen maken veelal gebruik van niet-rationele argumenten. Rationele tegenargumenten zijn immers grotendeels op termijn op te lossen.

In dit hoofdstuk heb ik het gehele politieke spectrum van Nederland onderzocht: van het kosmopolitisch ingestelde GroenLinks tot de rechts-conservatieve SGP. Alle politieke

²⁴⁴ SP, *Stem tegen* (Verkiezingsprogramma 1994) 15.

²⁴⁵ SP, *Eerste weg links* (Verkiezingsprogramma 2002) 47.

²⁴⁶ ‘Regeringspartijen vallen kabinet af’, *Het Parool*, 7 oktober 2004.

²⁴⁷ ‘Europese verkiezingen: 9 vragen voor negen lijsttrekkers’, *Leeuwarder Courant*, 5 juni 2004.

²⁴⁸ SP, ‘SP Standpunten Europese Unie en Turkije’ (versie onbekend), http://www.sp.nl/standpunten/cd_67/standpunt_over_europese_unie_en_turkije.html (8 mei 2011).

partijen maken – zij het in verschillende mate – gebruik van niet-rationele argumenten. Rechtse en/of populistische partijen zijn dus absoluut niet de enigen. Ook worden niet-rationele argumenten zowel in positieve als in negatieve zin gehandhaafd. Zo zien GroenLinks en D66 de islamitische identiteit als waardevolle toevoeging voor de Unie, terwijl de ChristenUnie, SGP en PVV juist vinden dat Turkije om die reden niet bij de EU hoort.

Deze cultuur- en identiteitskwestie is de belangrijkste van de niet-rationele argumenten. Er worden echter nog veel meer niet-rationele argumenten aangedragen: vrees voor migratie, electorale steun en electorale overwegingen. Desondanks moet de niet-rationele argumentvoering als *aanvullend* worden gezien. Argumenten die op rationele basis gegrond zijn spelen immers ook een niet onbelangrijke rol. Meerdere partijen hebben zorgen over de Nederlandse soevereiniteit binnen de EU als er meer lidstaten bijkomen en de economische kosten van een groter Europa. In het algemeen voeren partijen die tegen toetreding van Turkije zijn meer niet-rationele argumenten aan, terwijl partijen die voor een (uiteindelijke) toetreding zijn vooral wijzen op de rationele argumenten.

Met deze constatering kan ik een gedeelte van de hoofdvraag beantwoorden, namelijk: in hoeverre stroken de rationele theorieën die steun voor (uitbreiding van) de EU trachten te verklaren met de empirische realiteit? De traditionele theorieën stroken slechts gedeeltelijk met de empirische realiteit, in de zin dat ze de steun van politieke partijen voor uitbreiding van de Europese Unie gedeeltelijk verklaren. Dit is echter gebrekkig: mede door de inherente link tussen nationale en Europese politiek spelen niet-rationele argumenten ook een niet onbelangrijke rol.

6. Conclusie: alternatief voor de rationele theorieën

De rationele theorieën zijn dus ontoereikend om het standpuntbepalingsproces van politieke partijen (en in het verlengde daarvan: EU-beleid) te verklaren. Zij laten zich noch enkel door geopolitieke overwegingen, noch enkel door economische belangen leiden.

Eigenlijk is dat een logische implicatie van Putnams theorie van de ‘two-level games’ zoals in het tweede hoofdstuk is beschreven. De vitale en immer aanwezige link tussen de nationale en Europese politiek zorgt ervoor dat politieke partijen zich ook niet op het EU-toneel enkel kunnen laten leiden door deze economische en geopolitieke belangen. Zaken die op het nationale politieke toneel spelen – waaronder niet-rationele zorgen over de gevolgen van potentiële toetreding van Turkije – zullen dus ook op het Europese toneel een rol spelen. De intergouvernementele theorie negeert grotendeels de theorie van Putnam en dient daarmee te worden aangevuld om het standpuntbepalingsproces beter te kunnen verklaren. Dat betekent niet dat geopolitieke overwegingen geen rol spelen – integendeel. Veel politieke partijen gebruiken immers geopolitieke argumenten om hun voorkeur met betrekking tot de casus-toetreding Turkije te beschrijven. Politici, partijen, maar ook burgers, zijn voor dergelijke argumenten immers ontvankelijk. Bovendien valt redelijkerwijs te verwachten dat deze argumenten in “Brussel” meer kracht boeken dan niet-rationele, op nationale leest geschoeide argumenten.

De theorie van Putnam is wel geïncorporeerd in het liberale intergouvernementalisme, maar wordt daar gereduceerd tot economische belangen. Met andere woorden, enkel de economische belangen die op het nationale niveau spelen oefenen invloed uit op het standpunt van de staat met betrekking tot internationale vraagstukken. Mijn onderzoek toont echter aan dat niet alleen economische belangen het standpuntbepalingsproces beïnvloeden. Ook op dit vlak is dus een aanvulling van de theorie nodig, wat wederom niet betekent dat economische belangen geen rol spelen. Economische voor- en tegenargumenten komen immers voor in het politieke discours van vrijwel iedere politieke partij in Nederland, en net als bij de geopolitieke argumentvoering zijn deze economische argumenten op Europees niveau mogelijk nog belangrijker.

Het zogenaamde ‘thin’ of ‘intentional rationalism’ biedt een interessante aanvulling op het “traditionele” rationalisme, dat in het klassieke (liberale) intergouvernementalisme is geïncorporeerd. *Intentional rationalism* stelt dat actoren hun gedrag niet enkel baseren op rationele voorkeuren, maar dat dit ook bepaald wordt door (ideologische) overtuigingen. ‘Preferences can then, in a second step, be traced back to arguing, to domestic politics, to material interests, to principled beliefs and so on. (...) [Intentional] rationalism is open to nonmaterial preferences. In this strand of rationalist theory, any kind of motivation and desire – be it material or nonmaterial, egoistic or altruistic – can determine preferences’.²⁴⁹

De nadruk op deze andere elementen als onderdeel van het standpuntbepalingsproces brengt het ‘intentional rationalism’ relatief dicht in de buurt van het constructivisme. Constructivisten stellen immers dat actoren niet enkel worden geleid door “objectieve”, rationele politieke en economische overwegingen. Als dat wel het geval was geweest, hadden tenminste sommige EU-lidstaten in het verleden tegen toetreding van bepaalde kandidaat-

²⁴⁹ M. Zürn & J.T. Checkel, ‘Getting Socialized to Build Bridges: Constructivism and Rationalism, Europe and the Nation-State’, *International Organization* 59 (2005) 1059, 1064.

lidstaten moeten stemmen.²⁵⁰ Om die reden moet een niet-rationele verklaring worden gezocht. Volgens constructivisten zijn belangen niet “gegeven”, waar rationalisten wel vanuit gaan, maar worden ze geconstrueerd in de context van het Europese systeem.²⁵¹ Specifieke aandacht wordt geschonken aan de collectieve identiteit en bijbehorende verplichtingen van de Europese gemeenschap. Die leidden ertoe dat lidstaten die eigenlijk tegen een bepaald Europees proces waren – zoals uitbreiding – zich daar toch aan wijdden omdat andere actoren (zoals landen, maar ook instituties als de Europese Commissie) wél voorstander waren.²⁵² Zoals de vooraanstaande constructivist Schimmelfennig stelt: ‘Under those circumstances, the “drivers” [of enlargement with the Central and Eastern European countries] were able to silence any explicit opposition to the general goal of Eastern enlargement’. Dit proces noemt hij ‘rhetorical entrapment’.²⁵³ De constructivistische theorie kan behulpzaam zijn om te verklaren waarom partijen die sterke twijfels hebben bij de “rationele” baten van Turkije zich toch uitspreken voor uiteindelijke toetreding ervan. Dit betreft voornamelijk de gevestigde partijen, die op Europees niveau sterk gebonden zijn aan de door de constructivisten aangehaalde identiteit en informele normen en waarden. Voor nieuwe, populistische en relatief kleinere partijen geldt dat minder.

Constructivistische theorieën hangen nauw samen met de zogenaamde socialiseringstheorie. Die stelt dat actoren die in een organisatie participeren (zoals politieke partijen die actief zijn binnen de Europese Unie) “gesocialiseerd” worden aan de normen en waarden van die organisatie.²⁵⁴ Het is echter de vraag in hoeverre die theorie opgaat. Een onderzoek van Liesbet Hooghe verheldert dat. Zij onderzoekt in hoeverre actoren binnen de Commissie gesocialiseerd worden door de formele en informele regels, normen, waarden en verwachtingen. Als er één organisatie aangewezen zou kunnen worden waarbinnen de socialiseringstheorie haar bewijs zou kunnen halen, is het immers wel de Commissie.²⁵⁵ De Commissie heeft namelijk als belangrijkste norm de belangen van de Unie (in plaats van die van de lidstaten) voorop te stellen en moet in principe ook zonder ruggespraak vanuit de nationale lidstaten kunnen opereren. Haar onderzoek is dus specifiek gedaan naar actoren binnen de Commissie, maar de conclusies vallen breder te interpreteren, waardoor het ook voor de hier besproken kwestie relevant is.

Hooghe stelt bijvoorbeeld dat ‘the relative boundedness of international organizations is usually constrained by national institutions. National institutions tend to have deeper historical roots, a more coherent mission, more extensive resources, and more cohesive membership than international organizations. (...) Children (...) acquire basic beliefs about democracy, freedom, community, race and rudimentary political allegiance and partisanship during adolescence. The political beliefs are cued by schools, parents, churches, media, associations, and peer groups in a particular national environment’.²⁵⁶ Kortom, internationale

²⁵⁰ Nugent, *The Government and Politics of the European Union*, 442.

²⁵¹ B. Rosamond, ‘New Theories of European Integration’, in: in: M. Cini & N.P.-S. Borragán (eds.), *European Union Politics* (Oxford 2010), 117.

²⁵² Nugent, *The Government and Politics of the European Union*, 443.

²⁵³ F. Schimmelfennig, ‘The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union’, *International Organization* 55 (2001) 72-76.

²⁵⁴ Zürn & Checkel, ‘Socialization Research between Constructivism and Rationalism’, 1045.

²⁵⁵ L. Hooghe, ‘Several Roads Lead to International Norms, but Few Via International Socialization: A Case Study of the European Commission’, *International Organization* 59 (2005) 861-864.

²⁵⁶ Hooghe, ‘Several Roads Lead to International Norms’, 868-869.

organisaties zijn niet machtig genoeg om actoren die binnen die organisatie opereren volledig te “socialiseren”: de nationale affiliatie van de actor speelt een belangrijke rol.

Dat betekent natuurlijk niet dat actoren niet aan internationale normen kunnen conformeren. Er is, voor een groot deel op basis van de nationale afkomst, echter wel een onderscheid te maken tussen de verwachte voorkeur van actoren. Hooghe stelt dat actoren afkomstig uit federale staten (zoals België of Duitsland) zich in het algemeen positiever op zullen stellen tegenover supranationale elementen. Ook de nationale politieke affiniteit is van groot belang in het standpuntbepalingsproces van actoren. Tot slot stelt ze dat voormalige ervaringen van belang zijn: actoren die op het internationale toneel actief zijn zullen zich positiever opstellen tegenover internationale normen dan diegenen die enkel of voornamelijk nationaal actief zijn.²⁵⁷ Politieke partijen die op Europees niveau actief zijn vinden hun oorsprong altijd in de landelijke politiek en hebben – logischerwijs – een strikte eigen overtuiging die niet zomaar zal veranderen.

Hooghe concludeert dat alle bovengenoemde variabelen een grote rol spelen in het standpuntbepalingsproces van actoren. Ook rationele kosten-batenoverwegingen spelen een belangrijke rol. In tegenstelling daartoe speelt socialisatie geen significante rol. Hoe valt dat te verklaren? Volgens Hooghe zijn daar verschillende redenen voor: organisatorische scheiding (de Commissie, maar bv. ook het Europees Parlement is geen homogene eenheid waardoor er ruimte is voor onderlinge verschillen en de socialiseringsdruk afneemt), doorstroming van elites (waardoor socialisatie, dat een langetermijnproces is, minder kansrijk is) en bovenal de rol van nationale affiliatie (of: nationale socialisatie). Hooghe benadrukt dan ook intensief de rol van de nationale context: ‘Unlike international organizations, national institutions – from families to schools to governments – draw full advantage from the primacy effect. European children grow up in national contexts, and such contexts leave imprints that are hard to dislodge in later life. (...) Hence, even in an international organization as powerful as the Commission, one finds that national norms, originating in prior experiences in national ministries, loyalty to national political parties, or diffuse national political socialization, decisively shape top officials’ views on European norms’.²⁵⁸

Hooghe is niet de enige die het belang van de nationale staat onderschrijft. In een artikel over constructivisme stelt de vooraanstaande constructivist Jeffrey T. Checkel dat socialiseringsprocessen minder succesvol zullen zijn als actoren van tevoren sterke (bijvoorbeeld politieke) overtuigingen hebben die conflicteren met de internationale norm. Actoren zullen zich dan minder snel aan die norm conformeren.²⁵⁹ Dat is bijvoorbeeld het geval bij politieke partijen die uit ideologische overwegingen fel tegen toetreding van Turkije tot de Europese Unie zijn. Zij zullen zich daar ook op het Europese toneel tegen keren, ondanks dat voorstanders zich beroepen op normen die toetreding van Turkije ondersteunen. Checkel stelt dan ook dat ‘historically constructed domestic identity norms create barriers to agent learning from regional/systemic norms. Furthermore, drawing upon historical institutionalism, I argue that these norms, when they become institutionalized, gain particular

²⁵⁷ Hooghe, ‘Several Roads Lead to International Norms’, 869.

²⁵⁸ Ibidem, 878-880, 888.

²⁵⁹ J.T. Checkel, ‘Why Comply? Social Learning and European Identity Change’, *International Organization* 55 (2001) 563, 568. Zie hypothese 2 op pg. 563 alsmede het casusvoorbeeld van Duitsland op pagina 567-568.

staying power and political influence'.²⁶⁰ De internationale normen kunnen door voorstanders ervan natuurlijk wél worden gebruikt om hun argument extra kracht te geven, maar zullen tegenstanders niet weten te overreden.²⁶¹

Samen met Michael Zürn schreef Checkel een ander artikel waarin deze gedachtegang wordt uitgediept. Daarin worden onder andere de obstakels voor succesvolle socialisatie opgesomd: 'the principle of specialization or isolation from domestic politics, the strength of prior beliefs, the length of participation, the intensity of contact, a teacher-student relationship, and the strength of the domestic opposition'.²⁶² Politieke partijen opereren echter onvermijdelijk zowel op het nationale als het Europese toneel en hebben sterke eigen overtuigingen op alle beleidsterreinen. Daardoor blijft er relatief weinig ruimte over voor socialisatie. Dit terwijl politieke partijen het EU-beleid uiteindelijk formeren: wederom met verwijzing naar het citaat: 'EU politics is party politics'.²⁶³

De traditionele constructivistische verklaring, die het nationale toneel vrijwel buiten de verklaring houdt, voldoet dus niet. De bovenstaande teksten van Hooghe, Checkel en Zürn vullen daarop al een belangrijke aanvulling. Die aanvullende verklaring moet dus worden gezocht in de nationale politiek. De theorie van Putnam vormt mijns inziens een belangrijke theoretische aanvulling op de overige theorieën. Deze 'two-level games' theorie dient zoals gezegd niet gereduceerd te worden tot het economische vlak, zoals dat bij Moravcsik het geval is. Andere aspecten die in de politieke wetenschappen gemeengoed zijn spelen ook een belangrijke rol. Ironisch genoeg staat daarbij het rationele actor-model opnieuw centraal, wat ook het geval was in de bovenstaande artikelen van Hooghe, Checkel en Zürn. Een algemene assumptie is immers dat politieke actoren "rationeel" gedrag vertonen. Daaronder vallen ook politieke partijen, die volgens het rationele actor-model zoveel mogelijk stemmen willen vergaren. Het is dan ook logisch dat zij zichzelf dichtbij de kiezer willen plaatsen. Het beïnvloeden of uitbuiten van bepaalde niet-rationele sentimenten onder de bevolking – waaronder excessieve vrees voor migratie of de identiteit van Turkije – valt daaronder. Op deze wijze valt eveneens te verklaren waarom politieke actoren niet enkel gebonden kunnen zijn aan de rationele argumenten zoals wordt gesuggereerd in de intergouvernementele theorieën.²⁶⁴ Dit valt samen met de verklaringen die de meer genuanceerde rationele en constructivistische theoretici aandragen, zoals ik hierboven heb beschreven.

Hix vat de gebondenheid van politieke partijen aan de kiezer als volgt samen: 'As the EU has become more integrated the publics have become more questioning. Europe's political leaders, at both the national and European levels, live in a new strategic environment where actions at the EU level are tightly constrained by voters' preferences'. Vervolgens verklaart hij de politieke voorkeuren van individuen: 'Political preferences (...) often derive from deep historical or cultural identities, such as nationality, religion or language. Political preferences also stem from economic interests, such as whether a policy will increase a person's income.'²⁶⁵ Individuen hebben dus verschillende voorkeuren. Globaal zijn er, met betrekking tot EU-beleid, twee richtingen te onderscheiden: nationaal-territoriaal en transnationaal-

²⁶⁰ Checkel, 'Why Comply?', 565.

²⁶¹ Ibidem, 568-569.

²⁶² Zürn & Checkel, 'Socialization Research between Constructivism and Rationalism', 1055.

²⁶³ Ibidem, 180.

²⁶⁴ Hix, *The political system of the European Union*, 12-14.

²⁶⁵ Hix, *The political system of the European Union*, 147.

sociaaleconomisch. De eerste daarvan heeft te maken met het nationale territorium, de cultuur, geschiedenis, rechten en plichten alsmede de nationale economie. Een individu voelt zich grotendeels verbonden met de eigen natiestaat, waarbinnen het gros van zijn of haar leven immers plaatsvindt. Deze sterke binding met de eigen natiestaat leidt ertoe dat burgers in EU-beleidsvraagstukken zich regelmatig “nationalistisch” opstellen. Dat is zeker het geval bij vraagstukken van sociale en politieke aard, zoals de toetreding van Turkije. Tegelijkertijd kunnen burgers zich transnationaal opstellen. Boeren binnen de EU werken bijvoorbeeld met elkaar samen om het gemeenschappelijk landbouwbeleid te verdedigen. Op gebied van economische, meer “functionele” vraagstukken kunnen deze transnationale verbanden een grote rol spelen.²⁶⁶

In combinatie met de sterkere nadruk die ik op het gebruik van Putnams theorie van ‘two-level games’ leg, leiden bovenstaande aspecten van het electoraat ertoe dat politieke partijen ook niet-rationele zaken in hun discours en tot op zekere hoogte beleid (‘EU politics is party politics’) mee zullen nemen. Dit betekent niet dat politieke partijen volledig afhankelijk zijn van de achterban. Zowel de (liberale) intergouvernementele theorieën als de verscheidene constructivistische visies bieden belangrijke verklaringswijzen van het gedrag van politieke partijen op het Europese toneel, die elkaar in verschillende situaties aan kunnen vullen. Echter, de “traditionele” versies van deze theorieën nemen het belang van de overige beweegredenen, die voornamelijk afkomstig zijn van het nationale toneel, onvoldoende mee in hun verklaring.²⁶⁷

Het belang van het nationale toneel is goed te bewijzen aan de hand van verschillende uitbreidingsrondes van de Europese Unie. De uitbreidingsronde met de Centraal- en Oost-Europese landen is goed te verklaren aan de hand van de traditionele intergouvernementele theorieën in aanvulling met de constructivistische theorie. Immers, de intergouvernementele theorie kan de beweegredenen van lidstaten die sterk voorstander van toetreding van deze landen waren goed verklaren, terwijl de constructivistische theorie een goede verklaring biedt voor de uiteindelijke instemming met de uitbreiding door lidstaten die géén voorstander waren.²⁶⁸ De theorie van de ‘two-level games’, zoals door mij benadrukt, speelde bij deze uitbreidingsronde een minder grote rol, omdat de publieke opinie in de nationale lidstaten voor een groter deel achter de uitbreidingsronde stond.²⁶⁹ Desondanks speelden zaken als identiteit toch een rol, zij het in positieve zin – na de val van het IJzeren Gordijn heerste een algemeen sentiment dat de Oost-Europese staten sowieso bij “Europa” en dus de Europese Unie hoorden. De ‘two-level games’ bieden dus ook voor deze uitbreidingsronde een verklaring, zij het niet doorslaggevend.

In het geval van de toetreding van Turkije is de rol van de ‘two-level games’ een stuk groter, willen we tot een verklaring komen van de moeizame toetredingsprocedure van het land. Rationele argumenten bieden immers – zeker op de lange termijn – voldoende reden om vóór toetreding van Turkije te zijn. Een land als Groot-Brittannië stelt zich dan ook op als

²⁶⁶ Ibidem, 147-148.

²⁶⁷ ‘[S]ystematic attention to, let alone explicit theorization of, domestic politics is notable mainly by its absence’. Zie Zürn & Checkel, ‘Socialization Research between Constructivism and Rationalism’, 1068-1069.

²⁶⁸ Schimmelfennig, ‘The Community Trap’, 49-53, 62-76.

²⁶⁹ De Eurobarometer toont dat aan. Steun voor toetreding varieerde in verschillende jaren en voor verschillende Centraal- en Oost-Europese landen, maar was in het algemeen wel (aanzienlijk) hoger dan voor Turkije het geval was en is.

voorvechter van uitbreiding met Turkije, maar weet andere landen (waaronder Duitsland, Frankrijk en Nederland) niet met zich mee te krijgen. De traditionele constructivistische theorie voorziet geen verklaring voor uitbreidingsrondes als landen *geen* onderdeel worden geacht van het mystieke “Europa”. Om de opstelling van landen en dus politieke partijen te kunnen verklaren moet daarom meer waarde worden gehecht aan Putnams theorie. Zoals gezegd hebben partijen immers electorale belangen, terwijl kiezers zich in hun standpuntbepalingsproces voor een belangrijk deel laten leiden door nationaal-territoriale belangen, waaronder ook het gevoel van identiteit valt. Velen zien Turkije niet als onderdeel van Europa en dus de Europese Unie. Politieke partijen als actor zelf hebben bovendien ook een sterke band met het nationale toneel, zoals ik hierboven heb beschreven aan de hand van de onderzoeken van Hooghe, Checkel en Zürn. Die band kan zo sterk zijn dat nationale leiders zich openlijk uitspreken tegen toetreding van Turkije en daarbij zelfs apocalyptische termen niet schuwen (zoals de voorspelling van de Franse ex-minister-president Giscard, die stelde dat toetreding van Turkije het einde van de Europese Unie zou betekenen).

Kortom, mijn onderzoek toont aan dat noch de intergouvernementele, noch de constructivistische theorieën een toereikende verklaring bieden voor het optreden van politieke partijen en hun beleidsvoorstellen. Dat heb ik onderzocht aan de hand van de toetreding van Turkije, waar veel niet-rationele argumenten een belangrijk obstakel voor toetreding van het land vormen. De rationele, intergouvernementele theorieën konden dit onvoldoende verklaren. Datzelfde geldt voor de traditionele constructivistische theorie, die overigens potentieel wel het uiteindelijke resultaat kan verklaren. In het geval dat Turkije toetreedt, kan immers worden gesteld dat dit onvermijdelijk was door alle toezeggingen die door verschillende EU-actoren zijn gemaakt over een lange historische periode. Dat lijkt op dit moment echter onwaarschijnlijk.

Op een meer actuele basis kan het gedrag van politieke actoren beter worden verklaard aan de hand van Putnams theorie. In de meeste theorieën wordt er onvoldoende aandacht geschonken aan de constante dynamiek tussen het nationale en internationale toneel.²⁷⁰ Partijen en politici kunnen zich op het internationale toneel niet van hun afkomst afzonderen. Ook de achterban die politieke partijen niet alleen willen vertegenwoordigen, maar ook willen behouden, hecht waarde aan niet-rationele belangen zoals de nationale identiteit. De nationaal-territoriale invalshoek die individuen kunnen handhaven ten aanzien van het Europese integratieproces kan ertoe leiden dat zij zich afkeren tegen bijvoorbeeld toetreding van Turkije, ondanks dat dit op rationele basis - zeker op lange termijn - niet te verklaren valt. Politieke partijen spelen op deze niet-rationele gevoelens in en hebben mede door hun eigen electorale belangen niet de capaciteit zich daarvan volledig te onttrekken – ook niet in “Brussel”, dat zo ver weg ligt van de eigen natiestaat. Tegelijkertijd spelen ook de traditionele rationele argumenten een niet onbelangrijke rol. Wellicht is het standpuntbepalingsproces van politieke actoren daarom het beste te beschrijven als een complex taartrecept, zoals oud-Tweede Kamerlid Mei Li Vos van de PvdA het in haar memoires beschreef: ‘één deel idealen,

²⁷⁰ Zie wederom Zürn & Checkel, ‘Socialization Research between Constructivism and Rationalism’, 1070: ‘We would urge students of European/international socialization to adopt a (...) perspective, in which factors across different levels of analysis – national and European, in this case – are dynamically integrated. Dynamic here means that one goes back and forth across levels, emphasizing the simultaneity of international and domestic developments. This stands in contrast to an additive or residual variance approach (...) in which the researcher explores one level at a time, explaining as much as possible there, before considering factors at other levels’.

een snufje ideologie, vijf delen emoties, een half deel financiële overwegingen en een half tot heel deel wetenschappelijke inzichten, en dat alles tot een vaste massa verbonden met een kwart liter machtsdenken en een kwart liter peilingen en electorale overwegingen'.²⁷¹

²⁷¹ M.L. Vos, *Politiek voor de leek* (Amsterdam 2011) 104.

Literatuurlijst

Literatuur

Bache, I., George, S. & Bulmer, S., *Politics in the European Union* (Oxford 2011).

Barchard, D., *Turkey and the West* (Londen 1985).

Burrell, A.M. & Oskam, A.J. (eds.), *Turkey in the European Union: Implications for Agriculture, Food and Structural Policy* (Oxfordshire 2005).

Cini, M. & Borragán, N.P-S. (eds.), *European Union Politics* (Oxford 2010).

Harmsen, R. & Spiering, M. (eds.), *Euroscepticism: party politics, national identity and European integration* (Amsterdam 2004).

Hitchcock, W.I., *The Struggle for Europe: The Turbulent History of a Divided Continent, 1945 to the Present* (New York 2003).

Hix, S., *The Political System of the European Union* (New York 2005).

LaGro, E. & Jørgensen, K.E. (eds.), *Turkey and the European Union: Prospects for a Difficult Encounter* (Hampshire 2007).

Müftüler-Bac, M., *Turkey's relations with a changing Europe* (New York 1997).

Rossem, M. van, *Waarom is de burger boos? Maarten van Rossem over hedendaags populisme* (Amsterdam 2010).

Sociaal-Economische Raad, *De komende uitbreiding van de EU, in het bijzonder de toetreding van Turkije* (Den Haag 2004).

Szczerbiak, A. & Taggart, P. (eds.), *Opposing Europe?: The comparative party politics of Euroscepticism* (Oxford 2008).

Verney, S. & Ifantis, K. (eds.), *Turkey's Road to European Union Membership: National Identity and Political Change* (New York 2009).

Vos, M.L., *Politiek voor de leek* (Amsterdam 2011).

Zürcher, E.J., *Een geschiedenis van het moderne Turkije* (Nijmegen 1995).

Artikelen

Checkel, J.T., 'Why Comply? Social Learning and European Identity Change', *International Organization* 55 (2001) 553-588.

Do Céu Pinto, M., 'Turkey's accession to the European Union in terms of impact on the EU's security and defence policies', *Revista Brasileira de Política Internacional* 53 (2010) 89-106.

Hen, P. de, 'Turkije: Lid tweede klas', *Elsevier* oktober 2004.

Hooghe, L., 'Several Roads Lead to International Norms, but Few Via International Socialization: A Case Study of the European Commission', *International Organization* 59 (2005) 861-898.

Müftüler-Bac, M., 'The Never-Ending Story: Turkey and the European Union', *Middle Eastern Studies* 34 (1998) 240-258.

Van der Wal, A., 'Hoera, Turkije wil lid worden van de EU', *FEM Business* juni 2004.

Weezel, M. van, 'Bot vangt Zalm', *Vrij Nederland* 10 juli 2004.

Wynia, S., 'Europese kwestie: Mag Turkije in de EU?', *Elsevier* oktober 2004.

Wynia, 'Kloof tussen politiek en publiek', *Elsevier* november 2004.

Zürn, M. & Checkel, J.T., 'Getting Socialized to Build Bridges: Constructivism and Rationalism, Europe and the Nation-State', *International Organization* 59 (2005) 1045-1079.

Krantenartikelen

'Bosporus grens EU', *NRC Handelsblad*, 4 juni 2004.

'CDA vindt Turkije niet rijp voor EU', *Algemeen Dagblad*, 7 oktober 2004.

'Een paradijsje', *Twentsche Courant*, 17 december 2004.

'Europese verkiezingen: 9 vragen voor negen lijsttrekkers', *Leeuwarder Courant*, 5 juni 2004.

'Grote meerderheid Kamer vol lof over wat kabinet dit weekeinde in Brussel heeft bereikt; ChristenUnie, SGP, LPF en Wilders: een enorme vergissing', *Het Parool*, 22 december 2004.

'Regeringspartijen vallen kabinet af', *Het Parool*, 7 oktober 2004.

'Toetreding Turkije EU: Gemengde reacties op advies over Turkije', *Brabants Dagblad*, 7 oktober 2004.

'VVD-idee voor referendum Turkije volop bekritiseerd', *Haagsche Courant*, 11 september 2004.

Baalen, H. van, 'Modern Turkije na 2014 aanwinst voor EU', *Het Parool*, 16 december 2004.

Boogaard, R. van den, ‘Klein rechts wil Turkije niet in de EU’, *NRC Handelsblad*, 20 maart 2004.

Durmus, A. & Köse, E., ‘Tien keer ja tegen Turkije’, *de Volkskrant*, 26 november 2009.

Houtman, F., ‘Schimmig debat over kansen Turkije’, *Leeuwarder Courant*, 7 juni 2004.

Korevaar, G., ‘Top of flop werkt niet met Turkije’, *Haagsche Courant* (3 april 2004).

Lagendijk, J., ‘Organiseer referendum over Turkse toetreding EU’, *de Volkskrant*, 11 december 2004, 8.

Meijnen, J., ‘EU-uitbreiding: handleiding bij een politieke tijdbom’, *NRC Handelsblad*, 1 juni 2002.

Moerland, R., ‘Koppige 'ex-jeune premier' ontwikkelt zich snel ; Balkenende moet tijdens EU-voorzitterschap Europa goed gevoel en zichzelf meer allure geven’, *NRC Handelsblad*, 28 juni 2004, 2.

Nieuwenhuis, M., ‘Geert is geen Pim: Zesmaal PVV vs. LPF’, *Dagblad de Pers*, 5 mei 2009.

Plasterk, R., ‘Volk kan ook gelijk hebben’, *de Volkskrant*, 17 december 2004, 15.

Soetenhorst, B., ‘Afgescheiden VVD-Kamerlid Geert Wilders zal campagne voeren tegen de Europese grondwet en de toetreding van Turkije tot de Europese Unie’, *Het Parool*, 8 september 2004.

Straaten, F. van & Waard, M. de, ‘“”Europarlement moet afgeschaft”; LPF’er Van der Vorm over Europa’, *NRC Handelsblad*, 20 april 2004.

Veen, F. van, ‘Rechtse coalitie kan vliegende start maken’, *De Volkskrant*, 18 mei 2002.

Velden, B. van der, ‘Turkije onacceptabel voor de EU’, *NRC Handelsblad* (5 maart 1997).

Websites

Aydintasbas, A., ‘Why Turkey Is More Resilient Than Most’ (versie 3 december 2009), <http://www.forbes.com/2009/03/11/turkey-erdogan-inflation-lira-opinions-contributors-g20.html> (27 april 2011).

BBC News, ‘Q&A: Turkey and the EU’ (versie 6 oktober 2004), <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3682828.stm> (24 maart 2011).

Bozkurt, A., 'Turkey is worst human rights violator, ECtHR says' (versie 29 januari 2010), <http://www.todayszaman.com/news-199996-turkey-is-worst-human-rights-violator-ecthr-says.html> (27 april 2011).

European Commission, 'Public Opinion analysis' (Eurobarometer), http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm.

European Parliament, 'Samenstelling van het Parlement', <http://www.europarl.europa.eu/parliament/archive/staticDisplay.do?language=NL&id=214>.

Eurostat, 'Minimum wages in January 2009', http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-QA-09-029/EN/KS-QA-09-029-EN.PDF.

EPP Group, 'The EPP accepts AKP and "Our Ukraine" as Observers' (versie 28 januari 2005), <http://www.eppgroup.eu/press/showpr.asp?PRControlDocTypeID=1&PRControlID=3278&PRContentID=6192&PRContentLG=en> (1 mei 2011).

Guardian, 'Is Turkey joining the European Union?' (versie 17 december 2004), <http://www.guardian.co.uk/world/2004/dec/17/qanda.businessqandas> (24 maart 2011).

IMF, 'World Economic Outlook Database October 2009', <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/02/weodata/index.aspx>.

Kiesraad, 'Verkiezingsuitslagen Tweede Kamer 1918 – heden', <http://www.verkiezingsuitslagen.nl/Na1918/Verkiezingsuitslagen.aspx?VerkiezingsTypeId=1>.

Sofer, R., 'Israel, Syria holding direct talks in Turkey' (versie 21 mei 2008), <http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3546024,00.html> (27 april 2011).

Bronnen

Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV), *Turkije: De weg naar het lidmaatschap van de Europese Unie* (Augustus 2004).

ANP, *Europese verkiezingen: Standpunten overzicht politieke partijen*, 2 juni 2004.

ANP, *EU-Top – Tweede Kamer: LPF: Besluit historische vergissing*, 17 december 2004.

ANP, *EU-Turkije: D66: Turkije welkom*, 6 oktober 2004.

ANP, *EU-Turkije: LPF doet commissiewerk af als 'broddelwerk'*, 6 oktober 2004.

ANP, *EU-Turkije: Brussel legt Turkije strenge voorwaarden op*, 6 oktober 2004.

ANP, *EU – Turkije: PvdA tevreden over oordeel Commissie over Turkije*, 6 oktober 2004.

ANP, *EU-Turkije: PvdA: Turkije zelfde kans op EU-lidmaatschap als Oosteuropese landen*, 12 april 1997.

Council of the European Union, *Copenhagen European Council 12 and 13 December 2002: Presidency Conclusions* (Brussel 2003)

European Commission Community Research, *Energy Corridor: European Union and Neighbouring Countries* (Brussel 2007).

European Council, *Conclusions of the Presidency* (Kopenhagen 1993).

European Economic Community, *Agreement establishing an Association between the European Economic Community and Turkey* (Ankara 1963), Title III, article 28.

Lijst Pim Fortuyn, LPF: 'Fort Europa wordt zandkasteel', 21 december 2004 (in online archief te vinden via <http://www.nieuwsbank.nl/inp/2004/12/21/F220.htm>).

Verdrag van Rome (1957), artikel 237.

Verkiezingsprogramma's/Partijstandpunten

CDA, *Samenleven doe je niet alleen* (Verkiezingsprogramma 1998).

CDA, *Op weg naar de 21^e eeuw* (Verkiezingsprogramma Europees Parlement 1999).

CDA, *Betrokken samenleving, betrouwbare overheid* (Verkiezingsprogramma 2002/2003).

CDA, *Slagvaardig en samen* (Verkiezingsprogramma 2010).

ChristenUnie, *Durf te kiezen voor normen* (Verkiezingsprogramma 2002).

ChristenUnie, *Samen leven naar Bijbelse waarden* (Verkiezingsprogramma 2003).

ChristenUnie, *Duurzaam voor elkaar* (Verkiezingsprogramma 2006).

ChristenUnie/SGP, *Geloofwaardige keuzes: Manifest voor Christelijke politiek in Europa* (Verkiezingsprogramma Europarlement 2004).

ChristenUnie/SGP, *Samenwerking ja, superstaat nee* (Verkiezingsprogramma Europarlement 2009).

D66, *Ruimte voor de toekomst* (Verkiezingsprogramma 1994).

D66, *Bewogen in beweging* (Verkiezingsprogramma 1998).

D66, *Het succes van Europa* (Verkiezingsprogramma Europarlement 1999).

D66, *Het gaat om mensen* (Verkiezingsprogramma 2006).

D66, 'D66 Europa – FAQ Europa' (versie onbekend),
http://www.d66.nl/europa/item/faq_europa#p11 (26 april 2011).

GroenLinks, *Verkiezingsprogramma 1994-1998* (Verkiezingsprogramma 1994).
GroenLinks, *Verkiezingsprogramma 1998* (Verkiezingsprogramma 1998)
GroenLinks, *Grip op Europa* (Verkiezingsprogramma Europarlement 1999).
GroenLinks, 'Dossier: Uitbreiding van de Europese Unie' (versie onbekend),
<http://europa.groenlinks.nl/dossiers/uitbreiding-europese-unie> (25 april 2011).
GroenLinks, 'Turkije | GroenLinks Europa' (versie onbekend),
<http://europa.groenlinks.nl/turkije> (25 april 2011).
GroenLinks, *Eigenwees Europees* (Verkiezingsprogramma Europarlement 2004)

Lijst Pim Fortuyn, *Zakelijk met een hart* (Verkiezingsprogramma 2002)
Lijst Pim Fortuyn, *Politiek is Passie* (Verkiezingsprogramma 2003).

Partij van de Arbeid, *Een wereld te winnen* (Verkiezingsprogramma 1998).
Partij van de Arbeid, *Samen voor de toekomst* (Verkiezingsprogramma 2002 & 2004).
Partij van de Arbeid, *Het Nederland van morgen* (Verkiezingsprogramma 2006).
Partij van de Arbeid, 'Toetreding Turkije | internationaal | Standpunten | PvdA',
<http://nu.pvda.nl/standpunten/internationaal/Toetreding+Turkije.html> (16 april 2011).

Partij voor de Vrijheid, 'Verkiezingspamflet',
<http://pvv.nl/index.php/component/content/article/30-publicaties/788-verkiezingspamflet.html>.
Partij voor de Vrijheid Europa, 'Standpunten PVV', <http://www.pvv-europa.nl/index.php/visie/standpunten.html>

SGP, *Woord houden* (Verkiezingsprogramma 1998).
SGP, *Tot uw dienst* (Verkiezingsprogramma 2002).
SGP, *Naar eeuw en geweten* (Verkiezingsprogramma 2006).
SGP, *Daad bij het woord* (Verkiezingsprogramma 2010).

SP, *Stem tegen* (Verkiezingsprogramma 1994).
SP, *Eerste weg links* (Verkiezingsprogramma 2002).
SP, *Een beter Europa begint in Nederland* (Verkiezingsprogramma Europarlement 2009).
SP, 'SP Standpunten Europese Unie en Turkije' (versie onbekend),
http://www.sp.nl/standpunten/cd_67/standpunt_over_europese_unie_en_turkije.html (8 mei 2011).

VVD, *Investeren in uw toekomst* (Verkiezingsprogramma 1998).
VVD, *De VVD zegt waar het op staat: VVD-10 punten Europese Verkiezingen 10 juni 1999* (Verkiezingsprogramma Europarlement 1999).
VVD, *Ruimte, respect en vooruitgang* (Verkiezingsprogramma 2002).
VVD, *VVD voor een werkend Europa* (Verkiezingsprogramma Europarlement 2009).
VVD, *Orde op zaken* (Verkiezingsprogramma 2010).

Bronnenlijst van afbeeldingen

Titelpagina: <http://turkey.blogactiv.eu/files/2010/06/turquie-ue2.jpg>